

OSMANLI DEVLETİNDE MERKEZİYETÇİLİK PRENSİBİ VE HUKUK SİSTEMİNE ETKİLERİ*

Arş. Gör. Nuran AY**

GİRİŞ

Osmanlı Devlet yönetiminde merkeziyetçilik prensibini ve bu ilkenin Osmanlı hukuk sistemine etkilerini incelediğimizde karşımıza anahtar kavram olarak “merkeziyetçilik ilkesi” çıkmaktadır. Acaba bu ilkenin altı Yüzyıl ayakta kalmayı başaran Osmanlı Devlet yönetimine ve hukuk sistemine ne gibi etkileri olmuştur? Bu sorunun cevaplandırılması için öncelikle merkeziyetçilik ilkesinin ne anlam ifade ettiğinin ortaya konulması gerekmektedir.

Merkeziyetçilik kelime anlamı olarak; bütün işlerin bir merkezden yönetilmesidir. Merkeziyet kavramı günümüzde bir sistem olarak ele alınmıştır. Merkeziyet sistemi siyasi bakımdan, bir ülkede federatif yapının bulunmamasını, kanuni ve hukuki bir birliğin varlığını, siyasi otoritenin tamamen merkezde toplanmasını ifade etmektedir¹. İdari yönden merkeziyet ise hizmetlerin görülmesi ve gerekli genel ve özel kararların alınması işinin bir elde toplanması demektir².

* Bu çalışma, 2000-2001 döneminde S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapılan Yüksek Lisans Tezinin özetidir.

** Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Türk Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

1 **EROĞLU** Hamza, İdare Hukuku Dersleri, Ankara 1972, s. 129. **MEYDAN LARUSSEU**, Büyük Lügat ve Ansiklopedi, c. 8, İstanbul 1990, s. 639.

2 **MEYDAN LARUSSEU**, s. 591; **EROĞLU**, s. 129.

Tarihe bakıldığında devletler merkezden yönetimden yerinden yönetime³ geçmiş sonra tekrar toplanmıştır⁴. Yerinden yönetimden merkezden yönetime doğru giden bu gelişme, merkeziyetin zaruret neticesi oluştuğunu, bir ihtiyacı karşıladığını göstermektedir. Bu ise merkezden yönetimin birtakım faydaları olduğunu ortaya koymaktadır⁵.

I. MERKEZİYETÇİLİK ANLAYIŞININ OSMANLI DEVLET SİSTEMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

A. OSMANLI MERKEZ TEŞKİLATI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Osmanlı Merkez teşkilatında yer alan ve uzun yüzyıllar Osmanlı Devleti'ni ayakta tutan önemli müesseseler, Padişah, Divan-ı Hümayun ve Vezir-i Azamdır⁶. Bu sistem merkeziyetçilik ilkesini esas alarak Padişahın otoritesini güçlendirmeye yöneliktir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde Padişahın bulunduğu konum ve yetkileri açısından müessesenin incelenmesi gerekmektedir.

1. Padişahın Bulunduğu Konum ve Yetkileri Açısından Merkeziyetçilik

Osmanlı egemenlik anlayışında kuvvetler ayrılığına yer verilmeyip, devletin yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin hükümdarın şahsına bağlı olarak yerine getirilmesi benimsenmiştir⁷. Osmanlı Padişahları, devlet içindeki mutlak örfi salâhiyetine Fatih Sultan Mehmed ile kavuşmuş, bütün kuvvet ve salâhiyetini de I. Selim ve Süleyman'la kullanmıştır⁸. Osmanlı padişahları merkezi bir

³ DURAN Lütfi, İdare Hukuku Ders Notları, İstanbul 1982, s. 48.

⁴ ONAR Sıddık Sami, İdare Hukukunun Umumi Esasları, c. II, İstanbul 1966, s. 590.

⁵ ONAR, s. 592.

⁶ BÜLBÜL Zekeriya, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi, Ankara 2000, s. 71-72; UZUNÇARŞILI İsmail H., Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı, Ankara 1945, s. 39-106; ALDERSON A. D., Osmanlı Hanedanının Yapısı, İstanbul 1998, s. 7 vd; İNALCIK Halil, "Osmanlı Padişahı", SBF, c. XIII, 1958, s. 68-79; ÖZÇELİK Selçuk, "İslam Hukukuna Göre Hükümdarın Hukuki Durumu", İÜHFD, Tahir Taner'e Armağan, İstanbul 1956, s. 551 vd; AYDIN M. Akif, "Devlet Başkanının Tayin Usulü", İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları, İstanbul 1996, s. 145 vd; İPŞİRLİ Mehmet, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, (Ed. E. İhsanoğlu), c. I, İstanbul 1994, s. 139; AYDIN, Türk Hukuk Tarihi, İstanbul 1999, s. 153 vd; AKMAN Mehmet, Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli, İstanbul 1997, s. 15; UZUNÇARŞILI, Osmanlı Tarihi, c. I, Ankara 1988, s. 260; İNALCIK, "Osmanlılarda Saltanat Veraseti", SBF, c. 14, 1959, s. 69-94; ÖZCAN Abdülkadir, "Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi ve Nizam-ı Alem için Kardeş Katli Meselesi", İÜEFTD, sy. 33, İstanbul 1982, s. 17; AKYILMAZ Gül, "Osmanlı Devleti'nde Egemenlik Kavramının Gelişimi", SÜHFD, c. 7, sy. 1-2, Konya 1999, s. 133.

⁷ Fatih Kanunnamesindeki "...ve tuğra-yı şerifim ile ahkam buyrulmak üç canibe mufavvazdır. Umur-ı aleme müteallik ahkam umuma veziriazam buyruldu ile yazıla. Ve malıma müteallik olan ahkamı defterdarlarım buyruldu ile yazarlar. Ve şer'i şerif üzere deavi hükmünü kazaskerlerim buyruldu ile yazarlar" ifadesi bütün dünyevi ve dini idarenin padişah adına yapıldığının göstergesidir. MUMCU Ahmet, Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun, Ankara 1976, s. 36; İPŞİRLİ, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", s. 142-143; KARATEPE Şükrü, Osmanlılarda Devlet Yönetimi, Osmanlı Ansiklopedisi, c. I, İstanbul 1996 s. 5 vd.

⁸ İNALCIK, "Padişah", İA., c. IX, s. 433.

devlet anlayışının gerektirdiği yetkileri ilk dönemlerde doğrudan kullanmışlardır. Divan-ı Hümayun'a Fatih dönemine kadar bizzat padişahın başkanlık etmesi, Kanuni döneminin sonuna kadar askeri seferleri yine bizzat hükümdarın yönetmesi bunun göstergesidir. Padişah, merkezi otoriteyi temsil eden tek güç haline geldiğinde, yürütme yetkilerini büyük ölçüde vezir-i azama bırakmıştır. Buna rağmen savaş açma, barış yapma ve her derecedeki kamu görevlilerini atama gibi yetkileri dilediklerinde Vezir-i Azam'dan geri alarak doğrudan kendileri kullanmıştır. Osmanlı Devleti'nde asker ve sivil tüm kamusal görevin başı hükümdardır. Memurlar padişah adına ve onun vekili olarak görev yaparlar, bu yüzden kamu görevlilerine karşı yapılan bir işlem hükümdara karşı yapılmış sayılır⁹. Osmanlı Devleti'nin en üstün gücü padişaktır. Orta-Asya egemenlik geleneği ve de İslam devlet anlayışı, hükümdara Osmanlı Devleti'ndeki en güçlü yeri vermiştir¹⁰.

Osmanlı padişahı, sınırlı olmakla birlikte yargı yetkisine de sahiptir. Örfi anlaşmazlıklarda yargı yetkisi tamdır. Teorik olarak şer'i yargılama hakkına sahip değildir. Bununla birlikte kişiliklerinden doğan güçleri çok güçlü hükümdarlar şer'i alana da müdahale edebilmişlerdir. Bunun anlamı, hükümdarın hukuksal yetkilerinin sınırsız olduğudur¹¹. İlmiye sınıfının başı olan şeyhülislami ve yargının gerçek başı olan kazaskeri tayin yetkisinin padişaha ait olması, onun yargının başı olduğunun göstergeleridir. Padişah şeriat içi yasama ve yargılama dışında, bütün hukuksal ve siyasi güçleri kişiliğinde toplamıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nde şeriat dışı alanlar için padişahın kişiliğinde güçler birliği ilkesinin değişik bir biçimde yürürlükte olduğu söylenebilir. Padişah şeriat içi alana karışamaz. Ne kendisi ne de yetkili kıldığı kişiler şer'i alanın içine girip hükümler veremeyecekleri gibi bu hükümlerin verilmesine de karışamazlar. Fakat şeriat alanını yönetme hakkı padişahındır¹².

Görüldüğü gibi, Osmanlı padişahı yasama gücünün başında olmuş; Yürütme gücünü neredeyse sınırsız olarak kullanmış; Yargıda ise örfi hukuk alanında yetkisi tam olmuş ve Şer'i hukuk alanını yönetme hakkına da sahip olmuştur. İşte yasama, yürütme ve yargının başı olarak elinde topladığı yetkileri ile Osmanlı Padişahı, merkezi devlet anlayışını en iyi biçimde gerçekleştirmiştir.

2. Padişaha Rakip Olacak Unsurların Kaldırılması Yolu İle Kurulan Merkeziyetçilik

Yasama, yürütme ve yargının başı olan Padişahın sarsılmaz otoritesini korumak için bazı tedbirler alınmıştır. Bu tedbirler Osmanlı Devleti'nde birer müessese olarak ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemlisi kardeş katli kurumu-

⁹ KARATEPE, s. 91.

¹⁰ İNALCIK, "Osmanlı Padişahı...", s. 68 vd.

¹¹ MUMCU, "Divan-ı Hümayun...", s. 36 vd.

¹² MUMCU, "Divan-ı Hümayun..." s. 36 vd.

dur. Kardeş katli, Osmanlı Devleti'nde ekberiyet usulünün uygulamaya girmesinden önce taht kavgalarını önlemenin bir yolu olarak yaklaşık üç yüz sene uygulanmış bir usuldür. Kardeş katlinin anlamı tahta geçen Osmanlı padişahının "nizam-ı alem" için hayatta bulunan kardeşlerini katlettirmesidir. Kardeş katli uygulaması ilk defa Osmanlılarla başlamış değildir. Anadolu Selçukluları'nda tahta geçen bazı hükümdarların sağ bulunan kardeşlerini öldürttükleri görülmektedir¹³. Mahiyeti itibarıyla siyasi iktidara sahip olma kavgası olarak da nitelendirilebilecek olan kardeş katli olgusu sadece Türklerde görülmemiştir. Tarih sahnesine giren bir çok devlette de var olmuştur¹⁴.

Selçuklularda ve Osmanlılarda önceleri hükümdarların şahsi takdir yetkileri ile yapılan bu uygulama Fatih'in teşkilat kanunundaki meşhur hükmü ile hukuki bir zemine kavuşmuştur: "*Her kimesneye evladumdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizam_ı alem için katletmek münasıptir. Ekser ulema dahi tecviz etmiştir. Anınla amel olalar*"¹⁵. Bu hukuki zemine rağmen bu uygulamanın genel bir kabul gördüğü ve hakim hukuk sistemi olan İslam hukukuyla tam bir uyum gösterdiği söylenemez. Bazı uygulamaların halkın tepkisinden çekinerek gizlice veya uygun bir zaman kollanarak yapılması bunun halkta uyandırdığı infiali ortaya koymaktadır. Ekser ulema tecviz etti denilmesine rağmen kardeş katli için şeyhülislam tarafından verilen bir fetvanın bugüne kadar ortaya koyulmaması, aksine şeyhülislamın zaman zaman açıkça buna karşı çıkıp fetva vermemekte direnmeleri, İslam hukukuna uygunluğunun ciddi bir biçimde sorgulanmasını gerekli kılmaktadır¹⁶.

Kardeş katli uygulaması günümüz anlayışına açıkça aykırı olmakla birlikte her tarihsel olay gibi çağının şartlarına göre değerlendirilmelidir. Bu uygulama ile Osmanlı Devleti'nin merkeziyetçi yapısı korunmuştur. O dönemde Avrupalı devletler sürekli iç savaşlarla uğraşırken, Osmanlı Devleti sınırlı sayıda insanı feda ederek uzun süre bu tür iç karışıklıklardan kendini koruyabilmiştir¹⁷.

Fatih Osmanlı ülkesinde merkeziyetçi yapıyı sağlamak amacıyla, Osmanlı Devlet yapısında önemli değişikliklere gitmiştir. Bu değişikliklerin başında kul sisteminin benimsenmesi gelir¹⁸. Osmanlılar zamanında ortaya çıkmış olmamakla beraber, daha önceki İslam ve Türk Devletleri'nde sadece ordu teşkilatında kullanılan bu sistemin Fatih döneminde tüm idari teşkilata yaygınlaştırılması kayda değerdir. Kul sistemi uygulamasında hariç tutulan tek saha hukuk ve diyanet sahası olmuştur.

¹³ AYDIN, "Türk Hukuk...", s. 153.

¹⁴ AKMAN, s. 20.

¹⁵ AYDIN, "Türk Hukuk...", s. 153; ALTAN Çetin, Tarihın Saklanan Yüzü, İstanbul s. 179.

¹⁶ AYDIN, "Türk Hukuk...", s. 153.

¹⁷ AKMAN, "Kardeş Katli...", s. 173.

¹⁸ UZUNÇARŞILI, Osmanlı Tarihi, c.II, s. 11.

Osmanlı Devleti'nde yaşayan halk yönetici sınıf ve reaya olmak üzere iki ana gruba bölünmüştür¹⁹. Yönetici sınıf ise seyfiye, ilmiye, kalemiye ve saray hizmetlileri olmak üzere dörde ayrılmıştır. Yönetici sınıf dışında kalan tüm tebaa ise reaya olarak kabul edilmektedir. Kanunnamelerde belirtildiği üzere reaya, yönetici sınıftan farklı kurallara tabi ayrı bir zümredir. İki sosyal zümre arasındaki en büyük fark vergi ödeme konusundadır. Askerî sınıf sultanın hizmetinde olduğu ve üretim faaliyetine katılmadığından önemli birtakım vergilerden muaftır. Bu muafiyet aile üyeleri için de geçerlidir. Osmanlı Devleti merkezi otoriteyi sağlamak ve gelir kaynaklarını korumak amacı ile²⁰ yönetici sınıf ile reaya arasındaki geçişleri mümkün olduğunca sınırlandırmak istemiştir. Yönetici sınıf içinde yer alanların kökeni çeşitlilik göstermiştir. Örneğin ilmiye sınıfının üyeleri genellikle Türk ve mutlaka Müslümanlardan meydana geldiği halde bu genelleme yönetici sınıfın diğer bölümleri için geçerli değildir. Yönetici sınıfa kaynaklık eden önemli bir yöntem de devşirme sistemidir. Osmanlı Devleti fethettiği ülkelerdeki gayrimüslim ailelerin erkek çocuklarını devşirme usulü denilen özel bir yöntemle toplanmıştır. Bunları Müslüman-Türk ailelerin yanında Türk ve Müslüman kültürü üzerine yetiştirmiştir. Aileler yanındaki ilk eğitim aşamasından sonra yetenekli görülenler çeşitli idari hizmetlerde görev alacak biçimde eğitilmek üzere Saraydaki Enderun Mektebine gönderilmiştir. Diğerleri de Acemi oğlanlar Ocağında belli bir askeri eğitimden sonra Yeni çeri ocağına nakledilmişlerdir²¹. I. Murat'ın hükümdarlığı zamanında kul sisteminin temelini teşkil eden devşirme usulü uygulamaya konulmuştur. Bu kuvvetin teşkil edilmesinin esas sebebi ise I. Murat'ın merkezi otoriteyi kuvvetlendirmek ve emri altında düzenli ve tamamen kendisine bağlı bir askeri kudret aracılığı mutlak egemenliğini sağlamak istemesidir. Fatih devrinde Osmanlı İmparatorluğu, XV. Yüzyıl Avrupa'sının ilk "merkezi devlet" tipini teşkil etmiş ve Yeni çağ tarihinde bu yeni rejimin ilk örneği olmuştur. Böyle bir merkezi idare kurmak için Fatih, modern devlet mefhumu uğruna, büyük mili fedakarlıkta bulunmuştur. Fatih'le beraber İmparatorlukta gerçek devşirmeler saltanatı başlamıştır²². Kul sistemi ile belirli zamanlarda bazı zımmi tebaanın çocuklarından bir bölümü devlet hizmetine alınarak Kapıkulu Ocağı büyütülmüş ve eskiden kul devlet adamlarının sayısı pek az iken vezir-i azamlar bile devşirmelerden atanmıştır. Böylece onların padişahın kulu kölesi olması sağlanmıştır. Onların servetlerinin müsaderesinden hayatlarının bir emirle sona erdirilmesine kadar her şeyleri efendileri olan padişahın emirlerine bağlanmıştır.

19 ÜÇÖK Coşkun-MUMCU Ahmet-BOZKURT Gülnihal, Türk Hukuk Tarihi, Ankara 1996, s. 169; AKYILMAZ Gül, Osmanlı Devleti'nde Reaya Kavramı, Türk Hukuk Enstitüsü Dergisi, Aralık 1999, s. 3.

20 AKYILMAZ, "Reaya Kavramı...", s. 3 vd.

21 AKYILMAZ, "Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf-Reaya İlişkisi", Yeni Türkiye, Ankara 1999, s.

22 MUMCU, "Siyaseten Katl...", s. 59.

Egemenliğin mutlak şekilde tek elde toplandığı devletlerde, hükümdarın kudretinin son sınırı, kendi takdir hakkını kullanarak ölüm cezası verebilmesidir. Bu yüzden hükümdar, tebaasının hayatı üzerinde tasarruf edebildiği nispette otoritesini kuvvetlendirmiş ve devlet rejiminin mutlak karakteri şiddetlenmiş olmaktadır. Bilhassa İslam ve Türk İslam Devletleri'nde bu kurum gelişmiş ve İslam kamu hukukunun önemli bir parçası haline gelerek yaşamıştır. "Siyaseten katl", İslam hükümdarının mutlak otoritesine dayanarak verdiği en ağır cezadır. Osmanlı Devleti'nde Padişah'ın sahip olduğu mutlak yetki ile siyaset-tazir hakkını kayıtsız şartsız tek başına elinde toplaması şüphesiz zaman zaman bu yetkinin kötüye kullanılmasına neden olabirmiştir. Bu mutlak haklarına dayanarak padişahlar suç işlemedikleri halde "suç işleme tehlikesi" gördükleri kimseleri, çeşitli cezalara, bu arada ölüm cezasına çarptırabilmişlerdir²³. Uygulamadan doğan bu gibi durumlar dışında siyaseten katl, hukuki bir çerçevesi olan ve İslam ceza hukukunun önemli eksikliklerini doldurmayı sağlamak amacı ile doğmuş bir kurumdur. Padişahın örfi hukuk koyma yetkisine dayanarak verdiği Siyaseten katl cezasıyla Osmanlı Devleti'nin merkeziyetçi yapısı sağlamlaştırılmıştır. Siyaseten katl sebepleri çoğunlukla bu amaca hizmet etmiştir.

3. Divan-ı Hümayun ve Vezir-i Azamlık Kurumunda Merkeziyetçilik İlkesinin Etkileri

Osmanlı Devleti'nde Padişah'tan sonra gelen iki önemli güç Divan-ı Hümayun ve Vezir-i Azamdır. Bu iki müessese arasında zaman zaman üstünlük değerlendirmeleri yapılmıştır²⁴. Her iki kurum da merkezi yapıda çok önemli yerlere sahiptir. On beşinci Yüzyıl ortalarından itibaren, Osmanlı Devleti'nin merkeziyetçiliği geliştikçe, Divan-ı Hümayun devletin en önemli organlardan biri olmuştur²⁵. Devletin merkez örgütünde padişah'tan sonra en güçlü kişinin Vezir-i Azam olduğu yönünde görüş birliği vardır. Bazı araştırmacılara göre Divan-ı Hümayun merkez örgütünün Padişah'tan sonra gelen en yüksek organlarından biridir²⁶. Mumcu Divan-ı Hümayun'un Vezir-i Azam'ın üzerinde yer aldığını kabul etmektedir. Çünkü Vezir-i Azam'ın vekillik niteliği padişahın iradesi ile sınırlıdır ve Padişahın belli alanlarda Vezir-i Azam'ın yetkilerini kısıtlayabilir belli alanlarda ise yetkileri kendiliğinden kısıtlıdır. On beşinci Yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'nin merkeziyetçiliği geliştikçe, Divan-ı Hümayun her yazarın dikkatini çeken önemli organlardan biri olmuş uzun bir süre Vezir-i Azamın divanından daha yetkili ve güçlü bir kurul olma özelliğini sürdürmüştür²⁷. Her önemli Devlet işi divanda konuşulmuştur. Divan-ı Hüma-

23 MUMCU, "Siyaseten Katl...", s. 81 vd.

24 MUMCU, "Divan-ı Hümayun...", 13 vd.

25 İPŞİRLİ Mehmet, "Arzuhal", TDVİA, c. III; AHİSHALI Recep, "Divan-ı Hümayun Teşkilatı", Yeni Türkiye, "Osmanlı", c. 6, Ankara 1999, s. 24 vd.

26 MUMCU, "Divan-ı Hümayun...", s. 33 vd.

27 KÜTÜKOĞLU M.S., "Arz", TDVİA, c. III, s. 438; MUMCU, "Divan-ı Hümayun...", s. 37.

yun'un parlak dönemindeki üstün durumunu belirtmek için türlü örnekler mevcuttur. Divan-ı Hümayun'un siyasi ve idari görevlerinin yanı sıra önemli hukuki görev ve yetkileri de vardır. Örfi hukuk kurallarının konulması sırasında bu kurallar büyük ihtimalle Divanda tartışılıp kararlaştırılmakta ve değişiklikler de yine Divanca belirlenmektedir. Öte yandan örfi hukuk ve şer'i hukuk alanında divan bir üst yargı organı olarak çalışmaktadır. Divan bu davalardan bir kısmına ilk derece mahkemesi bir kısmını ise ikinci veya son derece mahkemesi olarak karar bağlamaktadır. İslam hukuku öngörmemesine rağmen Divan-ı Hümayunun bazı davalara temyiz merci olarak bakması son derece önemlidir²⁸.

Divan-ı Hümayun'un tüm üyelerinin padişah tarafından atanması ve bu kimselerin de merkezi idarenin temsilcileri olması merkezîyetçilik prensibi açısından çok önemlidir. Divan-ı Hümayun toplantılarına katılan üyeler arasında en önemlisi Vezir-i Azamdır. Divanın Vezir-i Azamdan sonra gelen en önemli üyeleri kubbealtı vezirleridir²⁹. Divan-ı Hümayun'da askeri sınıfın belirli hukuki ihtilaflarına bakan görevli Kazaskerlerdir. Kazaskerler gerek Divan-ı Hümayun'da gerekse Cuma ve kendi divanlarındaki yargılama görevlerinin yanı sıra, kadı tayinlerini de üstlenmiştir. Ancak kazaskerlerin bu atama yetkileri on altıncı Yüzyıldan itibaren şeyhülislam lehine azalmıştır³⁰. Divan-ı Hümayun'un örfi hukuktan sorumlu üyesi olan nişancılar çok önemli fonksiyonlar yüklenmişlerdir³¹. Defterdarlar, devletin mali işlerinden birinci derecede sorumlu Divan-ı Hümayun üyesidirler³². Osmanlı Devleti'nde taşra teşkilatında en büyük birim olan eyaletlerin askeri ve idari amiri olan Beylerbeyidir. On altıncı Yüzyılın ortalarından itibaren Rumeli Beylerbeyi divan üyesi olarak kabul edilmiş ve İstanbul'da bulunduğu zaman toplantılara katılmıştır³³. Divan-ı Hümayun'un sadece vezir payesine ulaştıklarında Divan-ı Hümayun üyesi kabul edilen üyeleri ise Kaptan-ı Derya ve Yeniçeri Ağasıdır³⁴. Divan-ı Hümayun merkezîyetçilik prensibi açısından son derece önemli görevler üstlenmiştir. Burada akla şu soru gelmektedir: Divan-ı Hümayun Padişahın yetkilerini paylaşan bir organ mıdır? Divan-ı Hümayun'un özellikle klasik döneminde böyle bir yetkisi olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü Osmanlı Padişahı kendine rakip tanımayan sarsılmaz bir otoriteye sahip olmuş ve tüm yetkileri kendinde toplamıştır. Divan-ı Hümayun

28 **UZUNÇARŞILI**, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Ankara 1984; **İPŞİRLİ**, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", s. 158-188; **ORTAYLI** İlber, Türkiye İdare Tarihi, Ankara 1979, s. 12 vd; **MUMCU**, "Divan-ı Hümayun...", s. 144.

29 "Gerektiğinde tertip edilen askeri seferlere kubbe altı vezirlerinden bir tanesi serdar olarak tayin edilir." **AYDIN**, "Türk Hukuk...", s. 139.

30 **AYDIN**, "Türk Hukuk...", s. 140.

31 **AYDIN**, "Türk Hukuk...", s. 141; **UZUNÇARŞILI**, "Merkez ve Bahriye" s. 189.

32 **UZUNÇARŞILI**, "Defterdar", İA, c. III, s. 507; **AYDIN**, "Türk Hukuk...", s. 141.

33 Genellikle İstanbul'da bulunmadıklarından görevlerinin sınırlı olduğu söylenebilir. **AYDIN**, "Türk Hukuk...", s. 142.

34 **AYDIN**, "Türk Hukuk..." s. 142.

üyelerinin Padişah tarafından atanması, ilk dönemlerinde bizzat padişah başkanlığında toplanması daha sonraki dönemlerde Padişah başkanlığında toplanmazsa bile yine onun denetiminin devam etmesi de bu durumu pekiştirmektedir.

Devletin merkez örgütünde, Vezir-i Azam çok önemli bir yere sahiptir. Özellikle II. Mehmet Kanunnamesi'nin "*Bilgil ki evvela vüzera ve ümeranın vezir-i azam başıdır. Cümlelerin ulusudur. Cümle umurun vekil-i mutlakıdır... ve oturmada ve durmada ve mertebede vezir-i azam cümleden mukaddemdir*" diyen ifadesi bu husustaki kanaatleri desteklemektedir³⁵. Vezir-i azam Padişah'tan sonra devletin en büyük reisi ve hükümdarın mutlak vekili olduğundan sözü ve yazısı padişahın iradesi ve fermanı demektir. Hükümdarın mührünü taşımak, Vezir-i Azam'ın mutlak vekil olduğunun kanıtıdır. Mühür³⁶, görev süresince kutsal bir eşya gibi Vezir-i Azam'ın koynunda taşınır. Mührün geri istenmesi görevin sona erdiğinin en kesin kanıtıdır. Şu duruma göre mühür verme ve alma işlemleri sembolik anlamdan çok, gerçek bir kamu hukuku tasarrufu sayılmıştır³⁷. Vezir-i Azam'ların ayrıca yürütme, yasama, yargı alanında önemli görev ve yetkileri vardır³⁸. Yasama alanında Vezir-i Azam Padişah'ın sahip olduğu örfi hukuk yapma yetkisine yardımcı olmuş ve ona her türlü konuda fikir vermiştir. Bazı alanlarda ise bizzat kendileri yasama faaliyetine dayanak olan işleri yerine getirmişlerdir. Yargı alanında ise kendi divanında yapmış olduğu yargılamaya ilave olarak belli bir dönemden sonra Divan-ı Hümayun'da örfi hukukla ilgili davaları dinleyip hüküm vermişlerdir. Vezir-i Azamın yürütme alanındaki yetkileri son derece önemlidir. İmparatorluktaki ilmiye tevcihleri de dahil olmak üzere bütün tayin ve aziller, terfi ve terakkilerde birinci derecede merci olup, her iş onun emir ve muvakkati yani buyrulduzu ile olmaktadır. Sefer haricindeki zamanlarda vezir, kazasker ve şeyhülislâm gibi üst düzey görevliler hakkındaki muamelelerde padişahın muvafakatini almıştır. Fatih Kanunnamesi'nde de yer aldığı üzere, 5999 akçeye kadar olan tımarları padişaha sormadan verebilmiştir³⁹. Vezir-i Azamlar sefer esnasında padişahın maiyetinde bulunmuşlardır. Belli bir dönemden sonra Padişahların seferi terk etmeleri üzerine onlara vekaleten ordu başkomutan vekili olarak savaşa gitmeye başlamışlardır⁴⁰. Osmanlı Devleti'nde Vezir-i Azamlar'ın statüsü her dönem değişime uğramıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemlerinden itibaren Vezir-i Azam giderek güçlenmiş, hatta bu makamı işgal eden güçlü Türk aileleri önemli nüfuz kazanarak merkeze rakip güç olarak ortaya çıkmıştır. Kuruluştan Fatih'e kadar olan evrede vezirler

³⁵ Mumcu, Divan-ı hümayunun veziriazamın üstünde yer aldığı kabul etmektedir. **MUMCU**, s. 144 vd..

³⁶ **AKGÜNDÜZ** Ahmed, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, c. I, İstanbul 1990, s. 210 vd.

³⁷ **ÜÇÖK-MUMCU-BOZKURT**, s. 191.

³⁸ **TANERİ** Aydın, Kuruluş Döneminde Vezir-i Azamlık, Ankara 1974, s. 21 vd.

³⁹ **UZUNÇARŞILI**, "Merkez ve Bahriye...", s. 115; **ÖZCAN**, "Kardeş Katli...", s. 40.

⁴⁰ **UZUNÇARŞILI**, "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyrulduzulara Dair", **BELLELEN**, V/17-18, Ankara 1941, s. 101 vd.

Türk soylu ailelerden seçilmiştir. Fatih ile beraber Vezir-i Azamlık makamına devşirme sistemi içinde yetişen, Türk asıllı olmayan insanlar getirilmeye başlanmıştır. Böylelikle Padişah karşısında can ve mal güvenliğine sahip olmayan kul statüsündeki Vezir-i Azamlar, bu durumlarına tezat bir şekilde halka karşı Padişahın vekil-i mutlak ı konumuna sahip olmuşlardır⁴¹.

Osmanlı Devleti'nde çok önemli bir yere sahip olan Divan-ı Hümayun'a Padişah II. Murat dönemine kadar bizzat başkanlık etmiş, özellikle Fatih ve Kanuni döneminden itibaren ise kendilerine ait Divana katılmamışlardır. Bunun sonucunda bir müddet sonra devlet yönetimi Bab-ı Aliye kaymıştır⁴². Bab-ı Ali'de Vezir-i Azam'ın İkinci Divan'ı vardır⁴³. Divan-ı Hümayun düzenli olarak belirli günlerde toplandığı zaman, Vezir-i Azamların "bu divanda sonuçlanmayan veya görüşülmesine gerek olmayan işleri" kendi saraylarında kurdukları İkinci Divanı'nda çözümledikleri söylenmektedir. Divan-ı Hümayun Padişah Divanı olmasına karşılık, İkinci Divanı Vezir-i Azamın kendi divanıdır. Böyle bir divanı toplamak Vezir-i Azam'a verilmiş olan bir ayrıcalıktır; ona tanınmış bir haktır⁴⁴. İkinci Divanı'nın çekirdeğini oluşturduğu yeni yönetim merkezine "Bab-ı Ali" ya da Avrupalıların deyimi ile "Sublime Porte" denilmeye başlanmıştır⁴⁵. Vezir-i Azam dairesinin Saraydan ayrılıp, müstakil bir binaya sahip olmasının en önemli sonucu kuşkusuz yönetim merkezinin artık Saray değil Bab-ı Ali olmasıdır. Bundan sonra yönetimin gerçek başı Vezir-i Azamdır. Vezir-i Azamın bu üstünlüğü II. Mahmut döneminde bozulmuştur. II. Mahmut Sultan'ın üstünlüğünü yeniden hakim kılmak ve merkezileşmeyi sağlamak için Bab-ı Ali'ye karşı bir mücadeleye girişmiş, katiplik ve saray hizmetlerini düzenleyip, Vezir-i Azam'ın silahlarını elinden almıştır⁴⁶. Sivil bürokrasinin ortaya çıkmasında, nezaretlerin ihdasında, II. Mahmut'un amacı Padişahı güçlendirmek ve Vezir-i Azamlığın nüfuzunu kırıp vekil-i Mutlaklığı ortadan kaldırmaktır⁴⁷. II. Mahmut Vezir-i Azam'ın Vekil-i Mutlak sıfatının izlerini tamamen silmek için din ve devlete ait her türlü işe bakmaya yetkisi olan Vezir-i Azam'ın fonksiyonlarını değişik birimler arasında paylaşmak yolunu seçmiştir. Sonuç olarak Vezir-i Azam, II. Mahmut döneminde; kısa bir süre için Avrupa kabine sis-

41 **AYDIN**, "Türk Hukuk...", s. 137 vd.; **UZUNÇARŞILI**, "Merkez ve Bahriye...", s.113; **ÖZCAN**, "Kardeş Katli...",s. 30; **İNALCIK**, "Mehmet II", s. 511.

42 **DOĞAN** Muzaffer, "Divan-ı Hümayun'dan Babıâliye Geçiş, Yeni Türkiye, "Osmanlı", c. 6, Ankara 1999, s. 199 vd; **İPŞİRLİ** Mehmet, "Bâbiâli",TDVİA, c. 4, s. 378-386.

43 **UZUNÇARŞILI**, "Tuğra ve Pençeler ..", s. 101.

44 **MUMCU**, "Divan-ı Hümayun...", s. 142.

45 **AKYILMAZ** Gül, Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı, Konya 2000, s. 51 vd.

46 **FİNDLEY** Carter V., Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform Babıâli (1789-1922), (çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol), İstanbul 1994, s. 35 vd.; **AKYILDIZ** Ali, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, İstanbul 1993, s. 70-90.

47 **AKYILMAZ**, "Osmanlı Diplomasi Teşkilatı..." s. 51vd

teminde olduğu gibi nazırlıklar arasında işbirliği ve uyumu sağlayan bir görevli haline gelmiştir⁴⁸.

Vezir-i Azam'ın statüsünde dönem dönem değişiklikler yapılmıştır. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde vezirler güçlü, soylu Türk ailelerinden seçilmiş daha sonra ise merkezi otoriteye rakip olma ihtimalini ortadan kaldırmak için kul statüsünde olan devşirmelerden atanmaya başlanmıştır. Fatih döneminde vekil-i mutlak olarak Vezir-i Azam rutbesine kavuşturulan Osmanlı veziri, II. Mahmut'un merkezileşme planı çerçevesinde başvekil statüsüne geçirilmiştir. Tüm bu statü değişikliklerinin amacı merkezi otoriteyi sağlamlaştırmak ve Osmanlı Devleti'nin merkeziyetçi yapısını korumaktır.

B. MERKEZİYETÇİLİK ANLAYIŞININ TAŞRA TEŞKİLATI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Osmanlı taşra teşkilatı uzun ve çeşitli aşamalardan geçtikten sonra on altıncı Yüzyılda Rumeli, Anadolu, Arabistan ve Kuzey Afrika'da en gelişmiş şekline ulaşmıştır. Osmanlı eyalet idaresi daha önceki Türk ve İslam devletlerine ait idarelerden bir çok temel unsuru almış, ancak bu teşkilatı daha da geliştirmiştir. İdari taksimatta en büyük idari birim eyalettir⁴⁹. Sonra sırasıyla sancaklar, kazalar, nahiyeler ve köyler gelmektedir⁵⁰. Bu dönemde ulaşılan yüksek seviyenin bazı problemleri beraberinde getirdiği ve Osmanlı Devleti'nin merkeziyetçi idaresini sarsan gelişmelerin olduğu da bir gerçektir.

Beylerbeyinin konumu ve sahip olduğu yetkiler son derece önemli olduğu için sürekli merkezi otoritenin denetimi altında olmuştur. Kuruluş döneminde genellikle Türk komutanlar beylerbeyi olarak tayin edilirken Fatih döneminde Beylerbeyilikler devşirmelere verilir olmuştur. Fatih Kanunnamesi'nde; "Beylerbeyilik dört kimsenin yoludur. Mal defterdarlarının ve beylik ile nişancı olanların ve beş yüz akçe kadıların ve dört yüz bin akçeye varmış sancak beylerinin yoludur" denilmekte, yine aynı Kanunnamede Padişah kızlarının oğullarına Beylerbeyilik verilmeyip sancak Beyliği verilmesi gerektiği belirtilmektedir⁵¹. Buradan anlaşılacağı üzere Beylerbeyi doğrudan merkezden atanmaktadır. Merkezden atanma, Osmanlı Devleti'nin merkeziyetçi yapısının bir göstergesidir. Beylerbeyilerin görev süreleri diğer görevlerde olduğu gibi önceleri çok uzundur. On altıncı Yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitli sebeplerle süre kısalmıştır. Sürenin genellikle bir yıl olduğu söylenebilir. Ancak özel durumu olan

48 **KARAL**, Osmanlı Tarihi, c. 5, s. 140 vd.

49 **YÜCEL** Yaşar, Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Ankara 1988, s. 665; **ORTAYLI**, "Türkiye İdare Tarihi", s. 183-193.

50 **ORTAYLI**, "Türkiye İdare Tarihi", s. 183-193.

51 **GÖYÜNÇ** Nejat, Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı, "Osmanlı", Yeni Türkiye, Ankara 1999, c. 6, s. 78., **YÜCEL** Yaşar, Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Ankara 1988, s. 665; **İPŞİRLİ**, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", s. 221 vd.

bazı eyaletlerde bu süre daha uzun olabilmektedir. Beylerbeyilerin görev süresinin kısalığının nedeni olarak tıpkı memurluklarda olduğu gibi bulunduğu yerde güç kazanma nüfuzunun artmasını engellemektir. Eyalet Divanı denilen divanda verilen kararlar defterlere kaydedilip orjinalleri Divan-ı Hümayun'a yollanmış, ikinci nüshaları ise Eyalet Divanında saklanmıştır⁵². Eyalet Divanı kararlarından memnun olmayanlar şikayetlerini Divan-ı Hümayun'a iletebilmiştir⁵³. Bu hususlar da Eyalet üzerindeki merkezin denetimini göstermektedir.

İmparatorluğun toprakları düzenli aralarla ve deneyimli bir usule göre yapılan sayımlara konu olmuştur. Bu sayımların asıl amacı malidir ve İmparatorluğun çeşitli bölgelerinden alınabilecek vergilerin tutarını saptama olanağı vermiştir. Ne var ki yerinde gerçekleştirilen soruşturmalar, öylesine özenli ve kıla kırk yarmıştır ki, onlara sahip sultani makamlarla eyalet yöneticileri, asıl amaçlarının ötesinde, başka bir çok alanlarda da, derinliğine bilgi çıkarabilmişleridir⁵⁴. Eyaletleri tanıma ve vergiye bağlama konusunda kanunnamelerin de yeri önemlidir. Ayrıca yerel güçlükler çıktığında, ilgili taraflar yakınmak, bir çare bulmak, uygun bir karar elde etmek amacıyla, İstanbul'a merkezi hükümete yazı ile başvurmuşlardır. Beylerbeyilerin yetkileri oldukça geniştir. Kurumsal olarak, mülki ve askeri alanda yüce iktidar ile donanmışlardır. Ancak bu iktidar, sınırlıdır. Öte yandan da, sultan, aşırı bir otoritenin etkilerini hafifletmek üzere engeller koymuştur. Mali idarenin asıl görevlisi olan defterdar'ı İstanbul atamaktadır. Kadı da öyledir ve adli işlerde geniş bir yetkisi olmasının yanısıra İstanbul ile doğrudan yazışarak, bir karşı ağırlık yaratmıştır. Eyaletteki Yeniçeri Ocağı'nın komutanlığı, yine İstanbulca atanan bir yeniçeri ağasına bırakılmıştır. Yine merkezi denetimi sağlamak için kimi zaman fetihden önce devlete egemen olmuş gruplar yerlerinde bırakılmıştır. Bu durum taşra idarecilerinin olası aşırı güçlerine sağlam bir engel oluşturmuştur⁵⁵. Tüm bunlar Beylerbeyinin, merkezin sıkı denetimi altında olduğunu göstermektedir.

Sancaklar, Sancak Beyleri ve kendi üstlerinde eyaletlerin yöneticisi olan beylerbeyi kanalı ile doğrudan doğruya merkezi idareye bağımlıdır. Osmanlı Devleti eyaletlerdeki gibi sancakların kontrolünü de, merkezden tayin ettiği sancak beyi ile sağlamıştır. Bunlar merkezin temsilcileridir. Ancak yargı yetkileri olmadığı için merkezden tayin edilen kadılar veya Divan-ı Hümayun'da yargılanarak cezalandırılmaları mümkündür. Hükümet ve yurtluk-ocaklık statüsündeki sancaklar, sancakbeylerinin kontrolündeki sancaklara göre merkezi idareye daha az bağımlıdır. Padişahlar tarafından verilen ahitnameler gereği, hakimle-

⁵² KUNT Metin, Sancaktan Eyalet, İstanbul 1978, s. 18-19; MUMCU, "Divan-ı Hümayun..." s. 153.

⁵³ OĞUZ Süleyman, Osmanlı Vilayeti'nin İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti, Ankara 1986, s. 7.

⁵⁴ CİN Halil-AKYILMAZ Gül, Feodalite ve Osmanlı Toprak Düzeni, Konya 1995, s. 208-209. İPŞİRLİ, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", s. 221 vd.

⁵⁴ MANTRAN Robert, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I, (çev. Server Tanilli), İstanbul 1991, s. 420.

⁵⁵ MANTRAN, s. 426.

ri azl ve nasb kabul etmemişlerdir. Bu tür sancaklarda merkezi hükümeti temsilen bir kadı ve yeniçeri garnizonu bulunmuştur. Hükümetlerden farklı olarak yurtluk-ocaklık statüsündeki sancaklarda arazi tahriri yapılır, mahsul miktarları tespit edilir. Bu sancaklarda tımar ve zeametler vardır. Hükümet statüsündeki sancaklara nispeten merkezi otoriteye daha fazla bağımlı olmuşlardır. Her iki sancak da sefer esnasında beylerbeyinin komutasına girmek zorundadır. Hükümet ve yurtluk-ocaklıkların başında bulunan beyler yaptıkları tayinleri İstanbul'a yazarak tasdik ettirmek zorundadırlar. Hükümet statüsü Doğu Anadolu'ya mahsus olmakla birlikte yurtluk-ocaklık statüsündeki sancaklara başka yörelerde de rastlanabilir. Hiçbir zaman bir eyaletin bütün sancakları hükümet yada yurtluk-ocaklık statüsünde olmamış, normal sancaklar arasına serpiştirilmişlerdir⁵⁶.

Eyalet ve Sancaklarda kurulan denetim sistemi ile merkeziyetçilik ilkesi pekiştirilmiştir. Merkeziyetçilik ilkesinden sapma olarak gösterebileceğimiz özel statülü sancaklar bile bu ilke ile uyum göstermiştir.

C. OSMANLI DEVLETİ'NDE MİRİ ARAZİ REJİMİ İLE SAĞLANAN MERKEZİYETÇİLİK

Osmanlı Devleti'nin Anadolu Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi, topraklarını bölümlere ayırdığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'ne toprak idaresinde sadece Anadolu Selçukluları değil, bütün İslam devletleri örnek olmuştur⁵⁷. Diğer taraftan miri arazi rejimi yalnız Osmanlı Devleti'ne, İslam ve Türk İslam devletlerine has bir toprak rejimi olmayıp, Roma'da ve Bizans'ta da vardır⁵⁸. Osmanlı Devleti topraklarının büyük bir kısmı miridir. Devlet bu toprakları özel bir şekilde işletmektedir⁵⁹. İslam hukukunda önemli bir yer işgal eden miri arazi hukukunun, mülk ve vakıf arazinden tamamen farklı olduğu görülmektedir⁶⁰. Miri arazinin devlet tarafından çiftçi halka (reayaya) işletilmek üzere tefvi zi, tımar veya dirlik adını alan hukuki, idari, askeri, ekonomik ve siyasi özelliklerin sentezi olan bir sistemin doğumuna sebep olmuştur⁶¹.

Miri arazi rejiminin, Osmanlı İmparatorluğunun oluşumunda rol oynayan tarihi, iktisadi, içtimai şartlar dolayısıyla yavaş yavaş kendiliğinden ortaya çıkmış olduğu söylenebilir⁶². Yalnız, Osmanlı Devleti'nde bu tarz toprak münasebetleri, mana ve mahiyetini değiştirecek kadar önem kazanmıştır. Toprak, ufak

56 CİN-AKYILMAZ, "Feodalite...", s. 219.

57 UZUNÇARŞILI, "Medhal", s. 17 vd.

58 KÖPRÜLÜ, "Bizans Müeeselerinin...", s. 164-312.

59 CİN Halil, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, Konya 1992 ,s. 49.

60 BÜLBÜL, s. 180.

61 CİN-AKYILMAZ, "Feodalite...", s. 219.

62 BARKAN, "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları", Ülkü Mecmuası, c. XI, sy. 63, s. 233.

derebeylerine veya toprak zenginlerine ait olmaktan kurtarılarak, son derece merkeziyetçi ve teşkilatlı büyük bir devletin mülkü kabul edilmiştir⁶³.

Osmanlı Devleti kurulduğu topraklarda feodal eğilimlerin hakim olduğu bir düzenle karşılaşmıştır. İlk Osmanlı Sultanları yeni fethettikleri ülkelerdeki yerleşik geleneklere doğrudan doğruya karşı çıkmayarak, gerçekçi biçimde bir takım ara çözümler üretmek yoluna gitmişlerdir. Osmanlı'nın elinde yararlanabileceği mevcut bir model, yani ikta sistemi vardır. Ancak bu sistem daha da mükemmelleştirilerek tedrici bir şekilde, ele geçirilen toprakların özelliğine göre Osmanlı tımar sistemine dönüştürülmüştür. Osmanlı Devleti, fethettiği topraklar üzerinde her şeyden önce arazi tahriri yaptırmıştır. Bu kayıtlarla tımarlı sipahiler üzerinde devletin denetimi ve kontrolü de temin edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin miri arazi rejimini kurarken uyguladığı metotlardan birisi de ele geçirdiği topraklardaki mahalli Beylere tımar tevcih etmek olmuştur. Özellikle Balkanlarda fethedilen topraklarda, toprak soylularının toprakları ellerinden alınarak bu toprakların mülkiyeti devlete alıkonulmuştur. Böylelikle büyük aristokrat aileler geniş topraklarını ve özel feodal imtiyazlarını kaybederek büyük bir kayba uğramıştır⁶⁴.

Osmanlı tımar rejimi kurulurken, kullanılan yollardan birisi de, devletin uyguladığı iskan ve nüfus politikası olmuştur. Ülke içinde özellikle problem çıkarabilecek gruplar, buldukları yerlerden kopararak ülkenin başka bölgelerine gönderilmişler ve buralarda kendilerine tımar tevcih edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin izlediği iskan politikasından başlıca iki sonuç umulmuştur. Birincisi gerek Balkanlarda gerekse Anadolu'da güçlü bir durumda olan yerel Beylerin kendi kökenleri ile bağlantısını koparılmıştır. Böylece bunların merkezi devlet için tehdit unsuru olmalarının önüne geçilmiştir. Osmanlı nüfus yerleştirme politikasının ikinci önemli hedefi, özellikle Balkanlar yöresinde henüz tam anlamı ile denetim altına alınmamış sınırlarda, bir an önce kendi düzenini ve denetimini kurmak ve kafirlerle savaşa devam ederken bu bölgelerin güvenliğinden emin olmak kaygısıdır. Osmanlı Devletinde merkezi hükümet tımar sistemini, fethedilen ülkelerin feodal yapısından ve mülk toprak rejiminden miri arazi rejimine geçişte etkin bir araç olarak kullanmıştır denebilir⁶⁵.

Osmanlı Devleti'nde merkeziyetçilik incelenirken miri arazide söz konusu olan üzerinde durulması gereken bir diğer önemli nokta devlet-sipahi-reaya ilişkileridir. Sipahi, devletin miri araziden belirli bir parçayı, bir askeri hizmete karşılık olarak verdiği kişidir. "Raiyyet oğlu raiyyettir", reaya ata binüp kılıç kuşanmak yokdur" prensiplerinde ifadesini bulan anlayışla sipahilerin içine kapalı bir sınıf teşkil etmeleri devlet tarafından desteklenmiştir. Ancak çizilen

⁶³ BARKAN, Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1, İstanbul 1980, s. 132.

⁶⁴ CİN-AKYILMAZ, "Feodalite..", s. 246.

⁶⁵ CİN-AKYILMAZ, "Feodalite...", s. 243-249.

bu sınır hiçbir zaman mutlak ve aşılmaz olmamıştır. Zaten devlet-sipahi ilişkilerinin genel niteliği ve devletin sipahi üzerinde gerçekleştirdiği kontrol mekanizmaları sipahinin merkezi otoritenin bir memuru sıfatını sürdürmesini sağlayacak güçtedir. Sipahi sürekli olarak devletin denetimi altındadır ve tımar kendi mülkü olmadığı için çeşitli sebeplerin varlığı halinde görevinden azledilmesi ve tımarın elinden alınması mümkündür. Tımarlı sipahiler, buldukları yerde merkezi otoriteyi temsil eden beylerbeyi, sancakbeyleri ve kadıların denetim ve kontrolü altında olmuşlardır⁶⁶. Sipahinin tımarın maliki olmaması, keyfi vergi koyamaması, görevden her an azledilebilmesinin mümkün olması, denetim altında olması Osmanlı Devleti'nin merkeziyetçi yapısının göstergeleridir. Sipahi rekabesi devlete ait olan arazinin tasarruf hakkını reaya devlet adına tefviz etmektedir. Böylece sipahi ile reaya arasında bir hukuki ilişki kurulmaktadır. Ancak kurulan akide sipahi taraf bile olamamıştır. Sipahi ile reaya arasında kurulan bir başka hukuki ilişki ise sipahinin, devletin reyadan alacağı bir takım vergileri ve resimleri toplama hakkıdır. Ayrıca feodal düzende olduğu gibi sipahinin reayayı yargılama yetkisi söz konusu değildir. Merkezi otorite, reaya sipahi tarafından zulmedilmesini önlemek için sadece olağan kadı yargısı ile yetinmemiş ve toprak kullanımından doğan uyuşmazlıkları çözmek üzere toprak kadıları istihdam etmiştir⁶⁷. Sipahi zulmünden yakınan reaya, hazırladıkları arzuhalleri kadıya verebilmişler kadı da bu dilekçeleri İstanbul'a göndermiştir. Reaya aynı zamanda doğrudan doğruya Divan-ı Hümayun'a da başvurabilmişlerdir⁶⁸.

Sonuç olarak, sipahi-reaya ilişkisinde sipahinin sadece devletin bir memuru olarak devlet adına vergileri toplama yetkisinin olması, yargılama yapmak gibi bir ayrıcalığının olmaması merkeziyetçi Osmanlı Devleti'nin özellikleridir. Ayrıca sipahinin reaya zulüm etmesinin engelleyecek tedbirlerin alınması da sıkı bir merkezi otoritenin varlığının göstergesidir. Tefviz işlemi esas taraflar devlet ve reyadır⁶⁹. Reyanın feodal düzende olduğu gibi feodal beye değil doğrudan devlete bağlıdır.

II. MERKEZİYETÇİLİĞİN OSMANLI HUKUK SİSTEMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

A. OSMANLI HUKUK SİSTEMİNİN YAPISI

Osmanlı Devleti'nin hukuk sisteminin genel yapısı ve şer'i-örfi hukuk olmak üzere iki ana parçadan oluşması Türk Hukuk tarihi açısından tartışılan konulardandır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile yeni bir hukuk sistemi başlamış

⁶⁶ CİN-AKYILMAZ, "Feodalite...", s. 289-292; CİN, "Toprak Düzeni...", s. 74.

⁶⁷ UZUNÇARŞILI, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, Ankara 1965, s. 126.

⁶⁸ MUMCU, "Osmanlı Devleti'nde Zulüm Kavramı, Ankara 1972, s. 25-26.

⁶⁹ CİN-AKYILMAZ, "Feodalite...", s. 322-323.

değildir⁷⁰. O zamana dek kurulmuş Türk ve İslam Devletleri'nin oluşturmuş olduğu ve büyük oranda birlik arz eden hukuki yapı, Osmanlılarca devralınmıştır⁷¹. Ancak devralınan bu hukuki mirasın hiçbir değişikliğe uğramadan uygulandığını söylemek doğru olmaz. Altı Yüzyıllık bir süreç içinde ihtiyaç duyuldukça bu hukuki yapıda gerekli değişiklikler ve ilaveler yapılmıştır. Bu değişikliklerin ve ilavelerin sonrasında bile Osmanlı hukuku ile daha önce tarih sahnesinde yer alan veya çağdaşı olan İslam ve Türk Devletleri'nin hukuk sistemleri arasında, büyük ölçüde bir paralellik daima olmuştur⁷².

Osmanlı Devleti, İslamiyet'i kabul etmiş ve hukuki yapı olarak İslam hukukunu⁷³ esas almıştır⁷⁴. İslam hukuku, sadece itikat ve ibadete ait kaidelerle, müminlerin Allah'a karşı olan vazifelerini tayin eden ve düzenleyen bir ilahiyat bilgisi değildir. Bu sistem aynı zamanda insanların birbirleri ile olan ilişkilerinde hakim olması gereken siyasi ve medeni hukuk kaidelerini de tespit etmek isteyen İslami hukuk ve kanunlar külliyyatıdır⁷⁵. Sekizinci Yüzyıla gelindiğinde büyük İslam hukukçuları yetişmiş ve bu hukukçular kurdukları ekolle, İslam hukukunun gelişmesinde çok önemli rol oynamışlardır. Hukuk hayatın tamamını çepeçevre kuşatır. İslam hukuku, kuşatabilme fonksiyonunu tam olarak yerine getirebilmiştir⁷⁶. Bir kısım yazarlar Osmanlı Devleti'ni yönetim ve yargıda şer'i hükümlerin hakim olduğu, şeriata dayalı bir devlet olarak kabul etmiştir⁷⁷. Bazıları ise Osmanlı toplumunda gayrimüslim tebaaya tolerans gösterildiğini belirterek bunun laikliğin ta kendisi demek olduğunu ileri sürmüş ve Osmanlı Devleti'ni laik olarak nitelemiştir⁷⁸. Ömer Lütfü Barkan'ın öncülük ettiği bir grup yazar, Osmanlı devlet ve toplum hayatındaki uygulamada, şer'i mevzuattan çok dünyevi otorite tarafından konulan kuralların hakim olduğunu, bu nedenle Osmanlı Devleti'ne şeri devlet demenin pek kolay olmadığını belirtmiştir⁷⁹.

Osmanlı hukukçuları hukuki hükümleri, kaynaklarına göre Şer'i Hukuk ve Örfi Hukuk olmak üzere iki ana gruba ayırmışlardır. Şer'i hukuk, doğrudan

⁷⁰ **AYDIN**, "Türk Hukuk...", s. 87.

⁷¹ **AYDIN**, "Osmanlı'da Hukuk", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, c. 2, İstanbul 1999, s. 375.

⁷² **AYDIN**, "Türk Hukuk...", s. 87.

⁷³ Geniş bilgi için bkz. **DAVID** Rene, Çağdaş Büyük Hukuk Sistemleri, (Çev. Argun Köteli), İstanbul 1985, s. 417.

⁷⁴ **ŞEN** Murat, "Osmanlı Hukukunun Yapısı", Yeni Türkiye, "Osmanlı", c. 6, Ankara 1999, s. 327

⁷⁵ **BARKAN**, "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseslerinin Şer'iliği Meselesi", İHFEM. c. XI, s. 3-4.

⁷⁶ **CİN** Halil, "İslam Hukukunun Dinamizmi", Diyanet Dergisi, Ankara 1981, s. 16-18.

⁷⁷ **ORTAYLI** İlber, "Osmanlı Devleti'nde Laiklik Hareketleri Üzerine, Ü. Yaşar Doğanay'ın anısına armağan, c. I, İstanbul 1982, s. 498-500; **AKGÜNDÜZ**, "Kanunnameler..." c. I, s. 49.

⁷⁸ **ORTAYLI**, "Osmanlı Devletinde Laiklik...", s. 498-500.

⁷⁹ **BARKAN**, "Şer'iliği Meselesi...", s. 203-224; **ORTAYLI**, "Osmanlı Devleti'nde Laiklik...", s. 498-500.

doğruya Kur'an, sünnet, icma ve kıyasa dayanan ve fıkıh kitaplarında toplanmış olan normlar bütünüdür⁸⁰. Şer'i hukukun geçerli olabilmesi için hiçbir şahıs veya heyetin onayı gerekmez⁸¹. Osmanlı Devleti, özel hukukun tamamına yakınında ve kamu hukukunun çoğunluğunda şer'i hükümleri esas almıştır. Kaynağı Allah ve Peygamberi olan bu hükümlerin özelliği herkesi bağlaması ve aksine hüküm düzenlenmesinin mümkün olmamasıdır⁸². Bir hukuk normunun veya uygulamasının İslam'a uygunluğu ile onun dinin açık hükümlerine aykırı olmaması kastedilir. Bu da Kur'an ve Sünnette yer alan ifadelerin söz konusu norm veya uygulamayı emretmesi, uygunluğunu açıkça belirtmesi şeklinde olabileceği gibi ona ilişkin açıklamaya yer vermemesi, yani yasaklığından söz etmemesi şeklinde de olabilir⁸³. Örf, merkezîyetçilik ilkesi açısından üzerinde durmamız gereken önemli bir kavramdır. Merkezîyetçilik ilkesinin Osmanlı hukuk sistemine etkisini gösteren hükümler kanunnamelerle düzenlenmiştir. Kanunnameler ise padişahın iradesine dayanan örfi hukuk düzenlemeleridir. Hükümdarın sırf kendi iradesine dayanarak şeriatın kapsamına girmeyen sahalarda kanun koyma salahiyetine örf denilmektedir⁸⁴. Tursun Bey şer'i hukuku anlattıktan sonra örfi hukuku "Yani bu tedbir ol merite olmazsa belki mücerred tavr-ı akl üzere nizam-ı alemi zahir için mesela tavr-ı Cengiz Han gibi olursa sebebine izafe ederler siyaset-i sultani ve yasağ-ı padişahi derler ki örfümüzce ona örf derler" şeklinde tarif etmektedir. Buna "örfi padişahi", örf-i münif-i sultani" de denmektedir⁸⁵.

Örfi hukuk, sadece Osmanlı Devleti'ne has değildir⁸⁶. İslam hukuku idare, ceza, anayasa, mali hukuka dair konularda ve özel hukukla ilgili içtihadî mevzularda ululemr denilen halife veya padişaha sınırlı yasama yetkisi tanımıştır. İslam hukukunda tali kaynaklar kullanılarak ve örf adet kaideleri esas alınarak, zamanın ululemri veya müçtehit hukukçular tarafından ortaya konan hukukî hükümlerin tümü âdet hukuku veya örfi hukuktur. Kaynakları İslam hukukunun kaynakları olan ve meşruiyet kazanabilmesi için şer'i hükümlere aykırı olmaması gereken örfi hukuka İslam hukukçuları "siyaset kanunları" demektedir⁸⁷.

80 **ÖZBİLGİN** Erol, Osmanlı Hukukunun Yapısı, İstanbul 1985, s. 43; **AKGÜNDÜZ**, "Kanunnameler.." c. I, s. 49.

81 **ÖZBİLGİN**, s. 43.

82 **AKGÜNDÜZ**, "Kanunnameler", c. I, s. 49.

83 **BARDAKOĞLU** Ali, "Osmanlı Hukukunun Şer'iliği Üzerine", Yeni Türkiye, "Osmanlı", c. 6, Ankara 1999, s. 412 vd.

84 **İNALCIK**, "Osmanlı Hukukuna Giriş", Örfi- Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları, Siyasi İlimler ve Hukuk, 1958, c. 13, s. 102.

85 **AYDIN**, "Osmanlı'da Hukuk...", s. 377.

86 **AYDIN**, "Osmanlı'da Hukuk...", s. 378.

87 Tazir cezasıyla ilgili geniş bilgi için bkz. **YURTSEVEN** Yılmaz, "Klasik Dönem Ceza Hukukunda Tazir Suç ve Cezaları", Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Konya 2001, **ŞEN**, "Osmanlı Hukukunun Yapısı...", s. 329; **AYDIN**, "Osmanlı'da Hukuk...", s. 378.

Osmanlı Devleti, İslam hukukunun ulul'emre tanıdığı sınırlı yasama yetkisini kullanarak bu manada kanunlar yapan ilk ve en büyük İslam Devleti'dir. Fıkıh kitaplarındaki şer'i hükümler, ilgili oldukları hukuk dallarında Osmanlı Devleti'nin anayasası olarak kabul edildiği gibi, başta idare hukuku olmak üzere ülümre havale edilen konularda Kanun-ı Osmani yahut Kanun-ı münif denilen siyaset kanunları temel yasa olarak genel kabul görmüştür. Osmanlı örfi hukukunun gelişmesinde Fatih devri bir dönüm noktasıdır. Bu gelişmenin sebebi ise İstanbul'un fethinden sonra Fatih'in sınırsız bir otorite kazanmasıdır. Fatih'in mutlak otoritesi sayesinde örfi hukuku etkin bir duruma getirmiştir⁸⁸.

B. TANZİMAT DÖNEMİNE KADAR OSMANLI

KANUNNAMELERİNDE MERKEZİYETÇİLİĞİN ETKİLERİ

Buraya kadar Osmanlı hukuk sisteminin yapısını ortaya koymaya çalıştık Acaba merkezîyetçilik ilkesinin bu ikili yapı üzerinde ne gibi etkileri olmuştur. Bu hususu örfi hukuk tasarrufu olan kanunnamelere, Osmanlı'nın son dönemlerinde ise kanunnameler dışında yapılan bir takım hukuki düzenlemelere göre incelemeye çalışacağız.

Kanunname, sultanın iradesi ile çıkan emir ve fermanlardan oluşmaktadır. Bu emir ve fermanların resmi anlam kazanması ancak sultanın iradesi ile mümkündür⁸⁹. Kanunnamelerdeki hükümler, emirler ve yasaklar toplumun gelenek ve görenekleri ile paralellik taşımaktadır⁹⁰. Sultan doğrudan doğruya kendi otoritesine dayanarak örfi kanunlar koyabildiği gibi, örf ü âdâtı kendi iradesinin eklenmesiyle kanun haline de getirebilir. Bu halde bile, padişahın kanun koyan bağımsız iradesi esas unsurdur⁹¹. Merkezîyetçilik prensibi Osmanlı hukuk sistemine etki etmiş ve bu prensip kanunnamelerde düzenlenmiştir. Çalışmamızda Osmanlı kanunnamelerindeki merkezîyetçilikle alakalı hükümleri çeşitli evrelere ayırarak incelemeye çalışacağız.

1. Fatih Dönemine Kadar Osmanlı Kanunnamelerinde Merkezîyetçilik Anlayışının Etkileri

Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta cihan devleti olarak kabulü, gerçek manada Fatih devri ile başlar. Bu sebeple kanunnamelerin oluşturulması da bu dönemden itibaren ciddi manada mevcuttur. Osmanlı hukuk anlayışı ve kanunla-

⁸⁸ HEYD Uriel, "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", (Çev. Selahattin Eroğlu), AÜİFD, Ankara 1983, c. XXVI, s. 642; AYDIN, "Osmanlı'da Hukuk", s. 377; İNALCIK, "Türk Devletlerinde Devlet Kanunu Geleneği", Osmanlı'da Devlet-Hukuk-Adalet, İstanbul 2000, s. 32 vd.

⁸⁹ BARKAN, "Kanunname", İA, c. VI, s. 185; ANHEGGER Robert-İNALCIK Halil, Kanunnâme-i Sultâni Ber Müceb-i Örf-i Osmani, Ankara 1956, s. x.; İNALCIK, "Kanunname", s. 562.

⁹⁰ ERGENE Oğuz, III. Ahmet dönemi Osmanlı Kanunnâmesi", Mersin 1997, s. 1.

⁹¹ İNALCIK, "Osmanlı Hukukuna Giriş:Örfi Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları", AÜSBFD, c. XIII/2, Ankara 1958, s. 102.

rı üzerinde kesin ve sürekli bir etki yapmış olan Fatih, mutlak hükümlerlik otoritesini, devleti belirli amaca göre düzenleme ve serbestçe kanun koyma doğrultusunda kullanmıştır⁹². Dolayısı ile merkeziyetçilik ilkesinin etkisinin en fazla hissedildiği dönem Fatih dönemi olmuştur. Fatih'den önceki Padişahlar döneminde kanun hükümleri-kanunnameler mevcut olmakla birlikte fazla ayrıntılı değildir ve merkezi otoriteyi tam olarak yansıtmamıştır.

a. Osman Bey Dönemi Osmanlı Kanunnamelerinde Merkeziyetçilik Anlayışı

Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'nin maliye ve tımar sistemiyle alakalı bazı kanunlar koyduğu nakl edilmektedir⁹³. Akgündüz, Orhan zamanında idari teşkilatın ve mülki taksimatın yapıldığını belirtmektedir⁹⁴. İnalçık'ın da, kesin olarak kabul ettiği nokta, Orhan Gazi'nin 1310 tarihlerinden sonra teşkilatlı bir siyasi varlığın, bir beyliğin başı olduğudur⁹⁵.

Osman Gazi zamanına atf olunan bir hadise şeriatla örf arasında ilişki açısından kayda değerdir:*Pazar bacı alınması hakkında bir teklif karşısında Osman Gazi sorar: "Tanrı mı buyurdu, yoksa beyler kendiler mi ettiler, der. Bir kişi eydür: Türedir Hânun, ezelden kalmıştır" Osman Gazi onu şiddetle azarlar. Fakat "Pazar beylerine âdettir" diye izah ederler. O zaman kabul eder ve örfi olan "bac-ı bâzari" kanununu kor"*⁹⁶.

Osman Gazi'nin Orhan Bey'e vasiyetnamesi Osmanlı Devleti'nin hukuki yapısını ortaya koyucu özelliktedir:*"Allahü Teala'nın emirlerine ters düşen bir iş eylemiyesin! Bilmediğini İslam ulemasından sorup anlayasın! İyice bilmeyince bir işe başlamayasın! Sana itaat edenleri hoş tutasın! Alemi adaletle şenlendir ve Allah için cihadi terk etmiyerek beni şâd et! Ulemaya ri'ayet eyle ki, din işleri nizam bulsun! nerede bir ilim ehli duyarsan, ona rağbet ikbal ve hilm göster! Askerine ve malına gurur getirip, İslam alimlerinden uzaklaşma! Bizim mesleğimiz Allah yoludur ve maksadımız Allahın dinini yaymaktır..."*⁹⁷.

Osman Gazi zamanında Merkeziyetçilik prensibi tam olarak ortaya çıkmamıştır. Osman Gazinin teşkilatlı bir siyasi varlık olarak Osmanlı Beyliğini ortaya koyması bile o dönemde bu prensip adına önemli bir adımdır diyebiliriz.

⁹² İNALCIK, "Türk Devletleri'nde Devlet Kanunu...", s. 32 vd.

⁹³ Ancak İnalçık bu rivayetin elde mevcut bir belge olmadığı için itimada değer olmadığını belirtmektedir İNALCIK, "Osmanlı Hukukuna...", s. 107.

⁹⁴ AKGÜNDÜZ, "Kanunnameler...", c. I, s. 255.

⁹⁵ İNALCIK, "Osmanlı Hukukuna...", s. 107.

⁹⁶ AKGÜNDÜZ, "Kanunnameler...", c. I, s. 256; İNALCIK, "Osmanlı Hukukuna...", s. 108.

⁹⁷ Osmanlı Sultanları, bu vasiyetnameye candan sarılmış, devletin altı yüz sene hiç değişmeyen anayasası olmuştur. Türk Sultanları Ansiklopedisi, İstanbul tarihsiz, s. 61,

b. I. Murat Dönemi Osmanlı Kanunnamelerinde Merkezîyetçilik Anlayışı

1362 tarihinde tahtta geçip 1363'te Edirne'yi hükümet merkezi yapan I. Murat zamanında çok önemli hukuki düzenlemeler yapılmışsa da elimizde müs-takil kanunnameler mevcut değildir⁹⁸. I. Murat devrinde ilk vezirler ulemadan seçilmiştir. Bu devre ait vakıf ve temlik vesikalarının muhtevalarından vergi esaslarının bu devirde yerleşmiş olduğu görülür. 1366 tarihinde Murat Bey, Ahi Musa'ya verdiği vakıf berâtında onu bir takım vergilerden muaf tutmaktadır: “...*ce mi avariz-i divaniden ve tekalif-i örfiden, ulakdan ve sekbandan ve carahordan ve naibden ve salgundan muaf ve müselleme...*” Burada sayılan vergi şekilleri ve hizmetler tamamı ile örfî mahiyettedir. Yanı örfî kanunlara dayanır. Ayrıca bu vesikada verilmiş olan muafiyetler, şekil ve muhteva bakımından eski Türk-Moğol “tarhanlık” müessesesi ile ilgili görülmektedir⁹⁹.

c. I. Beyazıt Dönemi Osmanlı Kanunnamelerinde Merkezîyetçilik Anlayışı

Beyazıt devrinde Toroslardan Tuna'ya kadar ilk Osmanlı merkezi İmparatorluğu kurulmuştur. Osmanlı Sultanı bu devirde dahi Arap kaynaklarında “Ucların hükümdarı” (Sahib’ul Ucat) sıfatıyla anılsa da, o büyük bir Müslüman imparatorluğunun sahibi olarak kanun koyma ve teşkilatlandırma sahasında yeni bir aşamayı temsil etmiştir. Onun devri, merkezi hazineyi takviye, yeni vergiler konması, defter ve tahrir usullerinin oluşturulması, kadılık müessesinde ıslahat vs. gibi bir çok yeniliklerin devlet teşkilatına girdiği bir devir olarak tanımlanmıştır. Bayezid’in kanun koyma ve yeni nizamlar getirme hususundaki faaliyetlerini bu devre kadar çıkan resmi vesikalarla da teyit edebiliyoruz. Mesela Osmanlı merkezi idaresine, örfî vergiler ve toprak tasarrufu hukukuna esas olan arazi tahriri sistemi hakkında en eski kayıtlar Yıldırım Beyazıt devrine çıkmaktadır. Tamamıyla örfî kanunlara dayanan idarede kul sisteminin, geniş ölçüde uygulanması yine bu devirde olmuştur. Beyazıt askeri idare sistemini kurmak gayesi ile çok defa şeriatı temsil eden ulema sınıfını hoşnut etmeyecek tedbirler almakta tereddüt etmemiş, mesela sonraları Fatih’in yaptığı gibi, ulemaya faydası olan bir çok vakfî devlet eline geçirmiş ve askeri sınıfa tahsis etmiştir. Devletin yüksek menfaatleri, askeri ihtiyaçlar bütün diğer endişelerden önce sayılmıştır. Yıldırım Beyazıt devrine ait derli toplu bir kanunname elde mevcut değildir. Bununla beraber Tarihi kaynaklarda çeşitli kanun hükümlerine rastlanılmaktadır: “...*vilayet kadılarına hüccet akçesi ve resmi kısmet akçesi ve sicil akçesi alınmak ta ’yin buyurulup*” kanun olmuştur¹⁰⁰.

⁹⁸ AKGÜNDÜZ, “Kanunnameler...”, c. I, s. 256.

⁹⁹ İNALCIK, “Osmanlı Hukukuna...”, s. 108.

¹⁰⁰ İNALCIK, “Osmanlı Hukukuna...”, s. 108; AKGÜNDÜZ, “Kanunnameler...”, c. I, s. 259.

2. Fatih Dönemi Osmanlı Kanunnamelerinde Merkeziyetçilik Anlayışının Etkileri

Osmanlı hukukunda Fatih döneminin bir dönüm noktası teşkil ettiği herkes tarafından kabul edilmektedir¹⁰¹. Osmanlı Devlet teşkilatının ve hukukunun onun tarafından Bizans örnek alınarak meydana getirildiği faraziyesi temelsizdir. Fatih devrindeki hukuki oluşum bir esasa dayanır. O da İstanbul'un fethinden sonra Fatih'in sınırsız bir otorite kazanması ve merkezi ve mutlak imparatorluğu kesin olarak kurmasıdır. Fatih kısaca yasa ve kanun hükümdarı olmuştur¹⁰².

Teşkilat Kanunnamesinin başında Padişahın bir hattı yani kendisi tarafından yazılmış bir emri de vardır: *"Bu kanunname atam ve dedem kanunudur, benim dahi kanunumdur.(evlad-ı kiramım neslen ba'de neslin bununla amel olalar"*¹⁰³. Bu ifade ile Fatih, geçmişte ataları tarafından uygulanan, ancak yazılı hale getirilmeyen hukuk kaidelerinden istifade ettiğini açıkça belirtmektedir¹⁰⁴.Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi, ülke içinde güttüğü siyasetle beraber ele alınınca daha iyi anlaşılabilir. Fatih döneminde, merkeziyetçi ve mutlak imparatorluk fikri zirvesine ulaşmıştır¹⁰⁵.

Osmanlı Devleti'nin merkeziyetçi yapısını yansıtan meratip sıralaması Teşkilat Kanunnamesi'nin ilk babında yer alır. Bu sıralama devlet ricalindeki önemlilik derecesine göre yapılmıştır. İlk sırada Vezir-i azam yer alır. Bu durum, bab-ı evvel kısmında açıkça ifade edilmiştir: *"Bilgil ki, evvela vüzerâ ve ümerânın başı Vezir-i azamdır. Cümlemlen ulusudur. Cümle ümûrun vekil-i mutlakıdır. Ve malûmın vekili defterdarıdır. Vezir-i Azam cümleye nâzırdır ve oturmada ve durmada ve mertebede vezir-i a'zam cümleden mukaddemdir"*¹⁰⁶. İkinci Bab'da (md.30-39) ise Divan-ı Hümayun ve Hasodanın nasıl çalıştığına yani umûr-ı saltanata ait hükümler yer almıştır. Bu kısımda merkeziyetçikle alakalı bir esas olan "Siyaseten katl" yani tazir yolu ile "sâi bil-fesâd" olanlara yani anarşi çıkarınlara idam cezası verilmesi düzenlenmiştir. Ayrıca kardeş katli müessesesine yer verilmiştir. Bu esasın meşruiyet dayanağı had suçlarından olan "Bağy" suçudur. Kanunnameye dayanak olarak "ekseri ulema dahi tecviz etmişlerdir" ifadesi yer almıştır: *"Ve her kimesneye evladından saltanat müyesser ola, karındaşların nizam-ı alem için katl etmek münasibdir. Ekser ulema dahi tecviz etmişdir. Anınla amel olalar"*¹⁰⁷.Bu hüküm kardeş de olsa devlete isyan eden herkesin "hadd-i bağy" olarak idam edilebileceğini, bağy suçunun unsurları

¹⁰¹ İNALCIK, "Osmanlı Hukukuna...", s. 108 vd.

¹⁰² İNALCIK, "Türk Devletlerinde Devlet Kanunu...", s. 32 vd.

¹⁰³ İNALCIK, "Osmanlı Hukukuna...", s. 108 vd.

¹⁰⁴ AKGÜNDÜZ, "Kanunnameler...", c. I, s. 316.

¹⁰⁵ İPŞİRLİ Mehmet, "Ehl-i Örf" maddesi, DİA, İstanbul 1994, c. 10, s. 519 vd.

¹⁰⁶ AKGÜNDÜZ, "Kanunnameler...", c. I, s. 315.

¹⁰⁷ AKGÜNDÜZ, "Kanunnameler...", c. I, s. 315.

bulunmadığı takdirde ise, “*sâî bil-fesâd*” olanların tazir yolu ile siyaseten katil edilmesinin, çoğu İslam hukukçusunca caiz görüldüğünü ortaya koymaktadır¹⁰⁸.

Teşkilat Kanunnamesi, merkezîyetçilik ilkesinin hukuk sistemine etkisini açıkça gösteren bir belgedir. Gerek meratip sıralaması ile ortaya konan hiyerarşi, gerekse siyaseten katlin kanunlaştırılması bu hususu desteklemektedir.

Fatih’in Umumi Kanunnamesi’nde Padişahın tebaası reaya ve askeri olarak ikiye ayrılır¹⁰⁹. Kanunname reayayı ayrıca şer’i esaslara göre de ayırmıştır. Şeriate göre reaya öncelikle Müslim-gayrimüslim olarak iki büyük gruba ayrılır. Kanunnamenin dördüncü faslı Müslüman reayaya, “Kanun-i cebelüyan bâ kanun-i müzevvec-i gebran” kısmı ise Hıristiyan reayaya ait kanunları içine alır. Reaya kulluk denilen birtakım hizmetleri yerine getirmek zorunda olan çiftçi reyadır. Şehirli reaya, bu kulluklardan muaftır. Raiyyetlik durumunu tayin eden bu kulluklar, yedi kulluk olarak tespit edilmiştir¹¹⁰: “*Bir araba ot veya orak hizmeti için yedi akçe, yarım araba saman için yedi akçe, bir araba odun için üç akçe alınmaktadır ki, hepsi onyediyedi akçe eder. Buna üç gün angarya karşılığı alınan üç akçe ile boyunduruk resmi olan iki akçe eklenirse, yekûn 22 akçe eder*”¹¹¹. Bu hizmetler köylünün sipahi için yerine getirmek zorunda olduğu hizmetler olup bunları sipahi yerine getiremez. Bunlar kanunnamede paraya çevrilmiş ve çift-resmi adını almıştır¹¹². Çift resmi sistemi, köylü kitesine karşı Osmanlıların güttüğü özel politikayı tespit etmiştir¹¹³. Birtakım hizmetler ve angaryalar belli bir para vergisine çevrilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti, süvari ile köylü arasındaki bağılılığı feodal bir bağıllık olmaktan kurtarmış ve bu hizmetleri devlete ait bir vergi haline getirmiştir. Bu sistem sayesinde reaya korunmuştur¹¹⁴. Kanunnamenin konumuz açısından önemi, vergi sistemi ile oluşturulan merkezîyetçi yapıdır. Bu yapı ile reaya merkeze bağımlı hale getirilmiştir. Böylece birinci bölümde değinilen feodalitenin oluşumuna izin verilmemiştir. Köylü sınıfının toplumsal statüsünü ve vergi sistemini tayin eden çift resmi, dikkate değerdir.

Fatih’in Ceza Kanunnamesi diğer Kanunnamelerden farklı olarak tüm ülkede uygulanmıştır. Bunun gerekçesi İslam hukukunun ukubat telakkisidir¹¹⁵. Fatih’in Ceza Kanunnamesi şer’i esasları ihtiva ettiği gibi, onun yanında şeriatın

¹⁰⁸ AKGÜNDÜZ, “Kanunnameler...”, c. I, s. 328; ÖZCAN, “Kardeş Katli...”, s. 24-26.

¹⁰⁹ İNALCIK, “Adaletnameler”, Belgeler, Ankara 1967, c. 2, sy. 3-4, s. 55; İNALCIK, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü, BELLETEN, c. XXIII, 1959, s. 575-640.

¹¹⁰ İNALCIK, “Adaletnameler”, s. 55.

¹¹¹ İNALCIK, “Osmanlı Hukuku...” s. 119.

¹¹² İNALCIK, “Adaletnameler”, s. 55.

¹¹³ İNALCIK, “Osmanlılarda Raiyyet ...”, s. 575-640.

¹¹⁴ İNALCIK, “Adaletnameler”, s. 56.

¹¹⁵ İNALCIK, “Osmanlı Hukuku...” s. 120.

tayin ve tespit etmediği tazir cezalarını da ihtiva etmektedir. Tazir suç ve cezaları Padişahın oluşturduğu örfi hukukun en önemli parçalarından biridir. Merkeziyetçilik ilkesinin göstergesi olan, Osmanlı ceza hukukunda önemli yer tutan tazir suç ve cezaları, örfi hukuk çerçevesinde değerlendirilmiştir. Hadd ve kısas suçlarının unsurlarında bir eksiklik bulunması durumunda bunların ta'zir grubunda yer alması ve bir çok hukuka aykırı fiilin cezai müeyyidesinin devlet başkanına bırakılması tazir alanının çok geniş olması sonucunu doğurmuştur. Osmanlı uygulamasında bu alanın çok cüz'i bir kısmı hakimın takdirine bırakılmıştır. Çok geniş bir alanı kapsayan tazir suç ve cezalarının düzenlenmesi genellikle kanunnameler yoluyla yapılmıştır¹¹⁶. Osmanlı Devleti'nde padişahın yasa yetkisini en geniş kullandığı alan ceza hukukudur. Fatih'in Ceza Kanunnamesi de Padişahın ta'zir suç ve cezalarını belirleme yetkisini açıkça ortaya koymaktadır.

3. Yavuz Dönemi Osmanlı Kanunnamelerinde Merkeziyetçiliğin Etkileri

Karakterinin sertliğinden dolayı "Yavuz" ve şehzadeliğinden beri "Selim Şah" denen Sultan Selim, 7 Safer 918 7Nisan 1512'de Osmanlı padişahı olmuştur. Yavuz'un kendisinden önceki padişahlardan farklı yönü Ayasofya'da yapılan bir dini merasimle halifelik unvanını kazanmasıdır. Yavuz döneminde hem merkez hem taşra teşkilatındaki temel esaslar aynen Fatih ve II. Beyazıt devrindeki gibidir. Sadece merkez teşkilatında bazı yenilikler ve taşra teşkilatında ise ciddi genişlemeler olmuştur. Yavuz devrinde klasik eyalet ve sancak kanunnameleri artık yerleşmiş durumdadır. Ancak az da olsa ferman ve adaletname tarzında kaleme alınan hukuki düzenlemeler de vardır. Bunların arasında en fazla dikkatleri çeken bir siyasetname olduğu halde kanun gibi merkezi ve umumi kanunnameler arasına alınan İdris-i Bitlisi'ye ait Kanun-ı Şehinşahi'dir¹¹⁷.

Siyasetnâmede, saltanatın ve hilafetin önemi açıklanmış, Padişahın sarsılmaz otoritesi vurgulanmıştır. Tüm bunlar merkeziyetçilik ilkesinin etkilerini göstermektedir: "*Mülk ve saltanatı dilediğine verirsin şeklinde tavsif edilen Sultanın şanı ne yücedir. Dilediğini aziz kılarısın*" vasfıyla azizlerin dillerinde sena edilen Padişahın şanı ne büyüktür.

Yavuz döneminde de vergi sistemi ile merkezi bir yapı oluşturulmuştur. Vergilerin ayrıntılı bir biçimde düzenlenmesi bu yapıyı sağlamlaştırmıştır.

Hersekzade Ahmed Paşa'nın Hazırladığı Tımar Kanunnamesinde ise merkeziyetçilik ilkesinin temel taşı olan tımar sistemi ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde devletin idari kadrosuna dahil olan görevliler, isterlerse veya azledildiklerinde, kendilerine tımar veya dirlik denilen arazi gelirlerinin tahsisi belli hukuki esaslara göre yapılmıştır. Kanunnamede bu sistem şu şekilde düzenlen-

¹¹⁶ AYDIN, "Türk Hukuk...", s. 228 vd.

¹¹⁷ AKGÜNDÜZ, "Kanunnameler...", c. 3, s. 11 vd.

miştir¹¹⁸. “...mesela sahib-i timara lazım olan ahvali beyan eden fasılda sipahi oğullarına tımar verilüb eşmelü olıcak kaç yaşında eşmek lazımdır? Ol zikr olunmamıştır. Anun kanunu budur ki, on yaşından aşağı olanlar, eşkincisün eşdüre ve on yaşında veya ziyade olanlar, kendü eşüp sefer-i hümayuna hizmet eyleye.....Ve bir kanun dahi budur ki, akıncı sefere eşdüği yıl avarızdan muaftır, eşmedüğü yıl avarız vaki olsa avarızı alınur. Sair reaya gibi”¹¹⁹.

Anadolu Eyaleti kanunnamelerinden olan Karaman Vilayeti Kanunnamesi'nin 53. maddesi Osmanlı Devleti'nde merkezi otoritenin tabi bir sonucu olarak reayayı koruyan ve zulmü önleyen hükümler içermektedir. Devletin reayaya merkezi otoritenin tayin ettiği memurlar tarafından bile zulmedilmesine veya haklarının çiğnenmesine izin vermemesi, feodal düzendeğinin aksine reayanın doğrudan doğruya devlete bağımlı olmasının göstergesidir: “... bu asıl nesnelere teklif olunmayub, teaddi etmeyeler. Ve ehl-i hüküm olan kadılar men eyleyeler. Men ile memnû olmayanları beğlerbeğine ve Dergâh-ı Muallâ'ya arz eyleyeler”¹²⁰. Devlet kadılar aracılığı ile kontrolü sağlamaya çalışmıştır. Kadılar kendi bölgelerindeki suiistimalleri derhal beğlerbeğine bildirmek zorundadırlar Eğer bundan bir sonuç alınamazsa doğrudan doğruya padişaha arz ederler¹²¹.

Rum Eyaleti Sipahi Tekaüd kanunnamesinin 7. maddesi ise Osmanlı Devleti'nin fethettiği bölgelerde karşılaştığı angaryaları ortadan kaldırdığını gösteren bir düzenlemedir. Bu düzenlemenin önemi merkezi otoritenin elinin hep beylerbeyi, sancakbeyi, subaşılar ve tımar sahiplerinin üzerinde olduğunu göstermesinde ortaya çıkmaktadır: “Ve bundan evvel Vilayet-i Rum'da galip şöyle olmuş imiş ki, reayanın mahsullerinden ve defterde kayd olunan rüsumdan zâid salarlık ve yemlik alınub ve çift yazılan kimesne her yıl tımar erine birer gün kulluk eder imiş ve yılda harman resmi deyü birer kile arpa ve birer tavuk alurlar imiş ve hisar erenleri dahi her yıl çiftten çifte birer yük saman ve birer yük odun alurlar imiş. Nu husus bidat olub...”¹²²

Rumeli'de bulunan eyaletlere ait bir çok kanunname mevcuttur. Birinci bölümde bilgi verdiğimiz üzere eyalet ve sancaklar üzerinde kurulan denetim ile merkezîyetçi yapı oluşturulmuştur. Bu kanunnamelerde söz konusu denetim vurgulanmış ve bu eyaletlerde oluşturulan tımar sistemi açıklanmıştır.

¹¹⁸ CİN-AKYILMAZ, “Feodalite...”, s. 3 vd.

¹¹⁹ AKGÜNDÜZ, “Kanunnameler”, c. 3, s. 11 vd.

¹²⁰ AKGÜNDÜZ, “Kanunnameler”, c. 3, s. 320.

¹²¹ CİN-AKYILMAZ, “Feodalite...” s. 323.

¹²² AKGÜNDÜZ, “Kanunnameler”, c. 3, s. 357.

4. Kanuni Dönemi Osmanlı Kanunnamelerinde Merkeziyetçiliğin Etkileri

Kanuni Sultan Süleyman devri hem devletin sınırlarının genişlemesi hem de ilim, kültür ve maliye gibi konular açısından, Osmanlı Devleti'nin zirvelere ulaştığı bir dönemdir. Sultan Süleyman Osmanlı hükümdarları içinde, "Kanuni" unvanını taşıyan tek Padişah'tır. Gerçekten Kanunname şeklinde bir "codification" ameliyesini ilk olarak başlatan Fatih Sultan Mehmed olmuşsa da, bu işin zirvesine yükselen de Sultan Süleyman olmuştur¹²³.

Lütfü Paşa'nın Âsâfnâmesinde merkezi bir devlette Vezir-i Azamın taşınması gereken özellikler vurgulanmıştır: "Evvela, vezir-i zam olanda garaz olmamak gerekdir. Ve her hususuli'llah etmek gerekdir..."; "Ve padişaha vezirin etdüğü re'yi makbul olup ve arz etdüğü umûr dönmemek gerekdir"; "Divanda re'is küttab ve defter emini olan ihtiyar ve kânun-şinas kimesneler gerekdir. Eğer vezir-i azam mesâlih arasında sehven hata ederse anlar "kanun budur" diyeler."; "Ve olur olmaz yere ulak emri vermeyeler. Meğer umur-u saltanata mühim nesne ola."¹²⁴.

Merkeziyetçilik ilkesi açısından önem arz eden meratip sıralaması burada da yer almıştır: "Bir cem'iyyet vâki olsa vüzera ile şeyh'ül İslam hazretleri nice otururlar? Vezir-i a'zam hazretleri sadr olur; bir canibinde şeyhü'l-İslam hazretleri, ba'dehû Kâdî'askerler, ba'dehû İstanbul kadısı ve bir canibine vüzera, ba'dehû Rumeli beğlerbeğisi, İstanbul'da ise, ba'dehû baş defterdâr, ba'dehû yeniçeri ağası, ba'dehû Anadolu ve şikk-ı sâni defterdarları, ba'dehû özengi ağaları."¹²⁵

Kanunname-i Osmani'nin 17. faslı Aydın yaya sancağı beyine hitaben kalemeye alınmış; sancak beyine uyması gereken kurallar hatırlatılarak Padişah otoritesi sağlanmıştır "... Ve mezkur sancakda olan yayaların cürmü cinayet ve gerdek resmi ve yayalar dutduğu vaşak ve kaplan derisi yaya sancağı beğini mutasarrıfıdır. Ve yayanın bad-ı hevasına yayabaşlarının dahil yokdur. Ve yayabaşlarının cürm ü cinayeti ve rüsum-ı arusanesi yayabaşı sancak beğinindir"¹²⁶.

Kanuni'nin Umumi Kanunnamesi'nin 89. maddesinde ise merkeziyetçilik ilkesi açısından önem arz eden reyanın toprağa bağlanmasını düzenleyen hükümler yer almaktadır. Her şeyden önce reyanın toprağı terk edip, üretim yapmaması devletin reyadan alacağı çeşitli vergileri tahsil edememesi ve dolayısıyla büyük gelir kaybına uğraması demektir: "Ve reaya taifesi müteferrika olup göçseler, gerü yerine getirmek kanundur. Amma on yıldan ziyade bir yerde mü-

¹²³ AKGÜNDÜZ, "Kanunnameler", c. 4, s. 17.

¹²⁴ AKGÜNDÜZ, "Kanunnameler", c. 4, s. 12 vd.

¹²⁵ AKGÜNDÜZ, "Kanunnameler", c. 4, s. 12 vd.

¹²⁶ AKGÜNDÜZ, "Kanunnameler", c. 4, s. 12 vd.

temekkin olsa, göçürmek memnudur."¹²⁷ Bu hüküm reayayı toprağına bağılı kılan bir hükümdür.

5. II. Mahmut Dönemi Hukuki Düzenlemelerinde Merkezîyetçilik Anlaşımının Etkileri

Alemdar Mustafa Paşa, Osmanlı Devleti'nde iktidarın doruğına yükselten ilk taşra ayanı olmasına karşılık¹²⁸, kendisinin ve arkadaşlarının Bulgaristan'daki güçlerinin sürdürülmesinin tek yolunun, Rus yayılmacılığı karşısında direnmesine bağılı olduğunu anlamış ve böylece merkezi hükümetle bir çıkar birliğini benimsediğini ortaya koymuştur. Alemdar Mustafa Paşa kişisel prestijini kullanarak ayanı İstanbul'a, imparatorluk sorunları üzerinde genel bir görüşmeye çağırmıştır. Bu görüşmelerin sonunda 7 Ekim 1808'de Sened-i İttifak imzalanmıştır¹²⁹. Bu belgede şunlar yer almıştır:

Padişahın kişiliğı ve otoritesi devletin temeli olup taahhüt ve güvencemiz altındadır. Bu maddede Osmanlı Padişahının merkezi otoritesi, görünüşte de olsa vurgulanmıştır.

Hazine ve devlet gelirlerinin toplanması ve korunmasına, padişah buyruklarının yerine getirilmesine çalışmaya, buna karşı gelenleri birlikte cezalandırmaya söz veririz. Burada Padişahın otoritesi kabul edildiğı için merkezîyetçilik ilkesinin etkisi vardır.

Öteden beri padişah buyruk ve yasaklarının onun mutlak vekili olan sadrazamdan çıkması nasıl kanun idiyse, bundan böyle de öyle olacak, her iş ona sunulup onun izni alındıktan sonra hareket edilecektir. Bu maddede, merkezi otoritenin rakip tanımadığı dönemlerdeki vekil-i mutlak olan Vezir-i Azam yine vekil-i mutlak olarak adlandırılmış ancak bu yetkinin keyfi kullanımına karşı tedbir alınmıştır.

*Padişah ve devlet otoritesinin korunmasına nasıl kefil olduysak, hanedanların devlete, merkezdeki devlet adamlarının da birbirlerine güven duymaları en büyük şarttır, hanedanlardan birine bir suçlu olmaksızın devlet ya da taşra vezirlerinden (valiler) bir saldırı gelirse, hepimiz elbirliğı ile bunu önlemeye bakacağız*¹³⁰. Bu maddede taşra ayanı biraz olsun zaptedilmiş ve merkeze tabi olmaya davet edilmiştir. Böylece bir birlik tablosu verilmeye çalışılmıştır¹³¹.

¹²⁷ AKGÜNDÜZ, "Kanunnameler...", c. 4, s. 307.

¹²⁸ ORTAYLI, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul 1983, s. 26 vd.

¹²⁹ SHAW Stanford-Ezel, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, c. I, İstanbul 1982, s. 26.

¹³⁰ FERİDUN Server, Anayasalar ve Siyasal Belgeler, İstanbul 1962, s. 1-4.

¹³¹ TANÖR Bülent, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri(1789-1890), İstanbul 1996, s. 36 vd.

II. Mahmut'un ana hedefi merkezi otoriteyi yeniden sağlamaktır.¹³² II. Mahmut'un tahta çıkar çıkmaz Sened-i İttifak'ı onayladıysa da bunun hemen ardından Alemdar'ı gözden çıkarmış ve onun eseri olan Sened-i İttifak'ı ortadan kaldırmıştır¹³³. II. Mahmut merkezileşme planı çerçevesinde kalemiyeyi sivil bürokrasiye dönüştürmek için bir dizi tedbir almıştır. Bunlardan ilki tevcihat sisteminin¹³⁴ değiştirilmesi ve maaş sistemine geçilmesidir. 1838'de yıllık tevcihat sistemi tamamen kaldırılmıştır. Bundan sonra tayin ve işten atılmaların sadece şartlar gerektirirse yapılması hiçbir memurun sebepsiz yere görevinden azledilmemesi esası benimsenmiştir¹³⁵. II. Mahmut merkezileşme tedbirlerinin bir devamı olarak memurların ücret sistemini değiştirmiştir. Memurların belli hizmetler karşılığında topladığı tekalif-i örfiye ödemelerini kaldırmış, düzenli maaşlar tahsis etmiştir¹³⁶. Bu dönemde, devlet ve toplum ilişkileri bakımından önem ifade eden hak ve özgürlükler, özellikle mülkiyet hakkı ile din ve vicdan özgürlüğü ve eşitlik alanında yapılan yenilikler söz konusudur¹³⁷. 1838'de II. Mahmut hem memurlar hem de ulema için iki ceza kanunnamesi hazırlatmıştır. Böylelikle II. Mahmut, devlet hizmetinde bulunmuş kişilerin ölünce mallarına el konulması (müsadere) usulünü ve siyaset-i örfiye cezalarını kaldırarak mal ve can güvenliklerini sağlamıştır¹³⁸. Müsadere yasağı uygulamada hemen sonuç doğurmamış ve uzun süre kurumsallaşamamıştır. Ancak getirilen ilke yalnız bu kişilerin hakları bakımından değil, rasyonel ve çağdaş bir idarenin ihtiyaçları açısından da zorunlu ve olumlu atılımdır¹³⁹.

Öte yandan, uyruklar arasında din ve mezhep farkları nedeni ile ayırım yapılmaması ilkesinin benimsenmesi de, din ve vicdan özgürlükleri ve eşitlik yolunda ilerlendiğini göstermiştir. II. Mahmut'un şu sözleri de yaptıklarını destekler niteliktedir: "*Ben tab'amın Müslümanını camide, Hristiyanını kilisede, Musevisini de havrada fark ederim. Aralarında başka günâ fark yoktur*"¹⁴⁰. Merkezîyetçi yapıya sahip Osmanlı Devleti'nde, laiklik, bir hürriyet meselesi olmaktan ziyade, yatıştırıcı bir formül olarak uyruklara duyurulmuş ve onların dini nedenlere dayanarak imparatorluktan ayrılması önlenmek istenmiştir¹⁴¹.

¹³² MARDİN Şerif, "Türk Modernleşmesi", Makaleler 4, İstanbul 1997, s. 11.

¹³³ SHAW -SHAW , c. II, s. 25.

¹³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. AKYILMAZ, "Osmanlı Diplomasi Teşkilatı...", s. 162.

¹³⁵ AKYILMAZ, "Osmanlı Diplomasi Teşkilatı...", s. 162.

¹³⁶ MUMCU Ahmet, Osmanlı Devleti'nde Rüşvet, İstanbul 1985, s. 285; AKYILMAZ, "Osmanlı Diplomasi Teşkilatı...", s. 162.

¹³⁷ TANÖR, s. 51-52.

¹³⁸ ÜÇÖK-MUMCU-BOZKURT, s. 306-307.

¹³⁹ TANÖR, s. 15 vd.

¹⁴⁰ KAYNAR Reşat, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Ankara 1954, s. 100.

¹⁴¹ ALDIKAÇTI Orhan, Anayasa hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, İstanbul 1970, s. 32.

II. Mahmut'tan beri yapılmakta olan kapsamlı nüfus ve arazi tahriri ve hayvan sayımının, modern merkezîyetçi bir mali sisteme geçiş için önemli bir adım sayılacağı ortadadır. Bu dönemde vakıfların bir idare altında toplanması da merkezîyetçi toparlanma adına yapılmış bir tedbirdir¹⁴². II. Mahmut, Vezir-i Azamlık makamının nüfuzunu kırmak için din ve devlete ait her türlü işe bakmak yetkisi olan sadrazamın fonksiyonlarını değişik birimler arasında paylaş-tırmak yolunu seçmiştir. Maliye nezaretinin kurulmasıyla masrafların tek elde toplanmasını sağlamak, taşrada vergi tarh, tevzini kontrol etmek, yolsuzluk ve zülmü önleme amaçları güdülmüştür¹⁴³. İşte alınan tüm bu tedbirler, II. Mahmut dönemini merkezîyetçilik ilkesi açısından bir dönüm noktası haline getirmiştir.

c. Tanzimat Sonrası Yapılan Hukuki Düzenlemelerde Merkezîyetçilik Prensibinin Etkileri

On dokuzuncu Yüzyıl idari reformları bir bütün teşkil etmektedir. İdare-nin belirli alanları ele alınmamıştır. Merkezîyetçi bir düzenleme ve bütüncülük söz konusudur. Bu dönemde şüphesiz merkezi hükümetin ve devletin başında Padişah ve Saray yer alır. Devlet reisinin ikametgahı ve görev yeri olan saray on dokuzuncu Yüzyılda da Osmanlı İmparatorluğunun idare merkezi olarak işlerini görmeye devam etmekte midir? Bunu zaman zaman doğru olarak niteleyebiliriz. Ama Osmanlı Sarayı bu görevini artık kaybetmiş, hatta II. Meşrutiyet döneminde bazı Avrupa monarşileri ile karşılaştırılamayacak kadar hükümetin yanında arka plana düşmüştür. Kısacası Osmanlı Sarayı Tanzimat Fermanının ilanından sonra artık idareci değil temsili görev üstlenmeye başlamıştır¹⁴⁴.

1. Tanzimat Fermanının İlanı

Tanzimat Fermanının ilanı ilk bakışta Osmanlı Devlet geleneğine uygundur. Üç asırdan beri tahta çıkan her Sultan, tebâsına adil bir idare vaad eden ve adaletname adı verilen benzeri hattı hümayunlar ilan etmiştir. Fakat bu hattı hümayunu Sultan adına kaleme alan genç hariciye nazırı öyle yeni esaslar getirmiştir ki, bunlar devlet idaresinde kökten değişiklikler yapacak mahiyette olmuştur¹⁴⁵. Ferman, o dönem bozukluklarının nedenlerini anlatarak söze başlamış, böylece kendi varoluş gerekçesini açıklamıştır. Burada, bir taraftan şeriata uymamanın bozulmanın ana nedeni olarak gösterilmesi, öbür taraftan ise kurtuluşun yeni yasalarda, yani şeriata dayanmayan yeni hukuk kurallarının yaratılmasında aranması bir "çelişki" görünümü vermektedir. Yavuz Abadan bu tarihi belgede yer alan esasların hiç de şeriata ağır basması yönünde olmadığını sa-

¹⁴² **AYDIN** Mahir, "Sultan II. Mahmut Döneminde Yapılan Nüfus Tahminleri" Sultan Mahmud Ve Reformları, İstanbul 1990, s. 81-101; **ORTAYLI**, "Tanzimat Devri Ve Sonrası İdari Teşkilat", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, İstanbul 1999, s. 291.

¹⁴³ **ORTAYLI**, "Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat", s. 294.

¹⁴⁴ **ORTAYLI**, "Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat", s. 283 vd.

¹⁴⁵ **MUMCU**, "İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri," Ankara 1992, s. 154-155; **İNALCIK**, "Sened-i İttifak...", s. 611.

vunmuştur. Belgede, bozulmanın şeriate uyulup uyulmaması konusu dışında kalan nedenlerden de ileri geldiği, düzelmenin yepyeni ilkelerin kabulü ile olabileceği fikri önemle vurgulanmıştır. Abadan'a göre buradaki, "şeriat ile şeriat-ötesi anlayış" arasındaki denge, fermanın yazılışı sırasında şer'i anlayış doğrultusunda bozulmuştur. Burada da, "ifadede ağırbaşlılığı" sağlamak düşüncesi kadar, ulemayı ve tutucuları ürkütmemek niyeti rol oynamıştır. Yoksa Gülhane Hattı Hümayunu ve Tanzimat anlayışında şeriate bağlılık vurgulamaları ilkesel olmaktan çok biçimseldir, görünüştedir¹⁴⁶.

Hattın giriş kısmında Sultan, düşüncesinin memleketi kalkındırma ve halkı refaha kavuşturma olduğunu ilan etmiş, daha aşağıda Tanzimat'ın gayesinin yalnız din ve devlet değil, mülk ve milleti ihya olduğunu söylemiştir. Böylece Reşit Paşa, halka devlet içinde merkezi bir mevki vermekte, modern Batı Devletinin esas prensibini, yani halkın devlet için değil, devletin halk için varolduğu düşüncesini getirmiştir¹⁴⁷. Bu nokta çok önemlidir. sarsılmaz otoritenin böyle bir anlayışı kabulü gerçekten büyük bir yenilik teşkil etmiştir.

Gülhane Hattı Hümayunu kişi hak ve özgürlükleri bakımından eksik ama derli toplu ilk Osmanlı listesidir. Eksiklikler; düşünce, basın, dernek, toplanma çalışma sözleşme sanayi özgürlükleri gibi konulardır. Tanör'e göre bu eksikliğin nedeni Padişah ve Mustafa Reşit Paşa gibi ileri gelenlerin düşünce boyutlarının sınırlılığı ile yani öznel bir etkenle ilgili olmaktan ziyade, o dönem toplumunun nesnel, maddi ve sosyo-ekonomik yapısının geriliği ile ilişkilidir¹⁴⁸. Abadan ise bu eksikliklerin nedenini "Osmanlı İmparatorluğunda liberalizmin henüz kökleşmemesi ve burjuva sınıfının hakimiyet tesis edememesi"nde bulmuştur¹⁴⁹.

Tanınan hak ve dokunulmazlıklar arasında en başta kişi dokunulmazlığı ve güvenliği gelmektedir. Bu ilke yasadışı nedenlerle suçlanmama ve cezalandırılmama, âdil ve açık (aleni) usullerle yargılanma, şeref ve haysiyet ve ırzın korunması gibi esasları içerir. Böylece kanunsuz suç ve ceza olmaz", yargılanmadan kimseye ceza verilmez" biçimindeki evrensel hukuk ilkeleri benimsenmiş olmaktadır. Padişah da mutlak bir haktan, örfi ceza verme yetkisinden vazgeçmiş, bunları mahkemelere bırakmıştır¹⁵⁰. Bu düzenlemeler merkeziyetçi yapıdan sapmayı gösteren önemli değişikliklerdir.

Bu belgenin getirdiği en önemli yenilik eşitlik fikrini Osmanlı hukuk sistemine sokması olmuştur. Gayrimüslimlerin geniş din ve vicdan hürriyeti olsa da müslim ve gayrimüslim tam eşit değildir, hukuki alanda eşitsizlikler mevcut-

¹⁴⁶ **ABADAN** Yavuz, Tanzimat Fermanı'nın Tahlili" Tanzimat, İstanbul 1940, c.1. s. 48-50.

¹⁴⁷ **İNALCIK**, "Sened-i İttifak....", s. 619.

¹⁴⁸ **TANÖR**, s. 67.

¹⁴⁹ **ABADAN**, s. 53.

¹⁵⁰ **ÜÇOK-MUMCU-BOZKURT**, s. 313.

tur¹⁵¹. Fermanda dini ne olursa olsun herkesin yasa önünde eşit sayılması, geleneksel İslam anlayışından kopuş demektir. Bu yüzden, Hümayunun katkılarını azımsama eğiliminde olanlar bile, eşitsizlik üzerine kurulu geleneksel doktrinin bu yoldan altüst edilmesini, başlı başına bir devrim saymışlardır. Bu başlangıç teokratik devletten uzaklaşma ve laikleşme yolundaki evrimi haber vermiştir¹⁵².

Fermanda padişah yeni çıkarılacak kanunlara uyacağını ve bunlara aykırı hareket etmeyeceğini Allah üzerine yemin ederek belirtmiştir. Bu suretle padişah'tan da herkesin emin olacağı anlatılmak istenilmiştir. Fermanın en son kısmında şu cümle yer almaktadır: "*Heman Rabbimiz Teala Hazretleri cümlemizi muvaffak buyursun ve bu kavanın-i müessesenin hilafına hareket edenler Allahû Taala Hazretlerinin lanetine mazhar olsunlar, ve ilelebet felah bulmasınlar, âmin*"¹⁵³. Osmanlı Padişahı böylelikle sarsılmaz otoritesini sınırlamıştır.

Tanzimat'la kabul edilen düzenlemeler demokratikleşme yolunda atılan adımlar olmasının yanı sıra¹⁵⁴, Padişah açısından merkezi otoriteden verilen tavizlerdir. Kendi kendini sınırlama (auto-limitation), özellikle kişi hakları ile yargı ilkeleri alanında belirgindir¹⁵⁵. Bir zamanlar Osmanlı Padişahı şer'i kurallar dışında bir sınır tanımazken, bu ferman ile iktidarının kısıtlanmasını kabul etmiştir. Fermanda gayrimüslimler ile Müslümanların hukuki eşitliğinin kabul edilmesi o dönem için Osmanlı Devleti'nin dağılmasını önleyici, birleştirici bir tedbir olarak nitelendirilse bile bu durum açıkça merkezîyetçi yapının çözüldüğünü göstermektedir.

2. İslahat Fermanı

Tanzimat döneminde, çıkarılan reform programlarından en önemlisi 1856 tarihli İslahat fermanıdır. Tanzimatın ikinci sayfası sayılabilecek olan bu devre batılı devletlerin baskısı ile çıkarılan 1856 İslahat Fermanı ile başlar¹⁵⁶. 1856 Fermanında ve ekteki notta yer alan esaslar şöyle özetlenebilir:

Belgenin birkaç maddesi hariç tümü Gayrimüslimlere ilişkindir. Tüm Osmanlı tebaasını kapsayan hükümler sadece işkence yasağı, yargılamaların aleniliği, yargılama yapılmadan kimseye ceza verilememesi ve vergilerin adil bir

¹⁵¹ **KARAL**, "Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi", BELLETEN, sy. 112, s. 598; **BOZKURT**, "Alman ve İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu", Ankara 1989, s. 10 vd; **AKYILMAZ**, "Reaya Kavramı", s. 3.

¹⁵² **TANÖR**, s. 67.

¹⁵³ **TANÖR**, s. 68.

¹⁵⁴ **KURAN** Ercüment, "Tanzimat Hareketi'nin Türk Batılılaşma Tarihindeki Yeri", Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler, Ankara 1997, s. 37.

¹⁵⁵ **TANÖR**, s. 68.

¹⁵⁶ **TANÖR**, s. 72; **KAPANİ** Münci, "Kamu Hürriyetleri" AÜHF yay. , Ankara 1970, s. 100.

biçimde toplanacağıdır¹⁵⁷. Gülhane Hattı Hümayunu ile tanınan can, mal, namus, şeref dokunulmazlıkları ve Müslüman olmayan cemaatlerin önceden sahip oldukları ruhani ayrıcalıklar bir kez daha güvence altına alınmış bu yolda somut önlemlere başvurma sözü verilmiştir. Kiliselerin topladığı vergiler kaldırılmış, Rum patriğinin ömür boyu seçilmesi, dinsel toplulukların kendilerini yönetmeleri için cemaat meclislerini oluşturabilmeleri, ibadet yeri ve okul açabilmeleri, din, vicdan ve ibadet özgürlüklerinin kesin olarak korunması, din ve mezhebi yüzünden aşağılanmama, din değiştirmeye zorlanmama gibi ilkeler kabul edilmiştir¹⁵⁸. Din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin herkes için ibadet hürriyetinin kabul edilmesini Kapani tam ve gerçek manada bir inanç hürriyeti olarak görmekte ve gözetilen hedefin sadece Hıristiyan tebaaya dini ayin ve ibadet serbestliği hususunda güvence tanımak olduğunu belirtmektedir. Bundan başka Hıristiyanların da eyalet meclislerine, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye'ye bütün okullara, hatta askeri hizmete girebilmeleri, mahkemede tanıklıklarının eş değer sayılması, Müslüman ve Müslüman olmayan kişiler arasındaki davalara karma mahkemelerde bakılması, yargılamaların açık olması, yeni ceza yasaları yapılması, işkencenin kaldırılması, ceza uygulamalarının insancillaştırılması, maliyede yeniliklere gidilmesi, vergide eşitlik, iltizamın kaldırılması, yabancı uyruklara "tasarruf-u emlak" izni verilmesi, banka, ticaret ve tarım sermayesine olanak sağlanması, "sermaye-i Avrupa'dan istifadeye bırakılması kabul edilmiştir¹⁵⁹.

Islahat Fermanının ana hedefi, Müslüman olmayan uyruklara Müslümanlarla her yönden eşitlik sağlamak olmuştur. Gülhane Hattına nazaran açık ve net olarak eşitlik fikri vurgulanmıştır. Eşitlik fikri sağlam zemine oturtulmuş İslam olamayanlara, bütün devlet memurluklarına atanabilmek, eyalet meclislerine girebilmek ve Meclis-i Vâlâ'da temsil edilmek gibi haklar tanınmıştır. Bir başka önemli yön, yabancılara tanınan ekonomik hak ve kolaylıklardır. Bu konuda 1856 Arazi kanunnamesi ile daha güvenceli bir sistem oluşturulmuş, 1867'de de yabancılara kentlerde ve kentler dışında taşınmaz mal edinme hakkı tanınmıştır¹⁶⁰. 1856 fermanının belirleyici olan özelliği, idari, mali ve adli organların yeniden düzenlenmesi ile vilayet, liva ve nahiye düzeyindeki halkın özellikle gayrimüslimlerin idareye iştiraklerinin sağlanmış olmasıdır¹⁶¹. Görülüyor ki, Islahat Fermanı 1839 Hümayununa nazaran daha açık ifadeler içermektedir. Batılılaşma yolunda daha somut bir adımdır. Fakat burada gene de soyut ve genel bir hürriyet prensibine, bir hürriyet ideolojisine rastlanılmamıştır¹⁶². Islahat Fermanı siyasal sonuçları bakımından etkili olmuştur. Varlığını dış baskıya borçlu olan, bizzat metninde bu devletlerin "himmetü muaveneti hayırhaneleri"

¹⁵⁷ **AKYILMAZ** Gül, Yeni Osmanlıların Doğuşu, Yüksek lisans tezi, Konya 1988, s. 15 vd.

¹⁵⁸ **TANÖR**, s. 73.

¹⁵⁹ **KAPANİ**, s. 100; **TANÖR**, s. 72.

¹⁶⁰ **TANÖR**, s. 73.

¹⁶¹ **ORTAYLI**, "Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat", s. 294.

¹⁶² **KAPANİ**, s. 98-100.

(iyiliksever yardım ve himmetleri) nden söz eden, daha sonra da Paris antlaşmasının 9. maddesinde anılan Ferman, batılı Devletlerin ve Rusya'nın ardı arkası kesilmeyen müdahalelerine dayanak oluşturmuştur¹⁶³. Islahat Fermanı iç siyaset açısından da önemli sonuçlar doğurmuştur. 1839 Hümayunu Türk-Müslüman halka bir anayasa vermediği, onun siyasal yaşantısında büyük bir sıçramaya yol açmadığı halde, 1856 Islahat Fermanı genel olarak Hıristiyan milletlerin anayasal gelişmelerinin başlangıcı olmuştur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Islahat fermanı, meşrutiyet yönetiminin kurulabilmesini sağlayan şartları, zümreyi ve havayı yaratmıştır¹⁶⁴. Daha önce Gayrimüslim tebaa için sağlanan eşitlik bu fermanla daha açıktır. Yabancı devletlerin ısrarı ile yapılan bu düzenlemeler Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçi yapısından verdiği tavizdir. Islahat Fermanı merkezîyetçilik ilkesi açısından olumsuzdur. Ancak bu fermanın uygulama şansı olmamıştır.

SONUÇ

Çalışmada Osmanlı Devletinin merkezîyetçi yapısı ve bunun Osmanlı hukuk sistemine özellikle kanunnamelerine ne şekilde yansımış olduğu incelenmiştir.

Merkezîyetçiliğin kelime anlamının bütün işlerin bir merkezden yönetilmesi, siyasi bakımdan bir ülkede kanuni ve hukuki bir birliğin varlığını, idari bakımdan ise kamu hizmetlerinin ve bütünüyle idare fonksiyonunun merkezde toplanmasını ifade etmekte¹⁶⁵ olduğunu açıklamıştık Buradan yola çıkarak çalışmamız boyunca Osmanlı Devleti merkezîyetçi bir devlet midir öyle ise bunu gösteren olgular nedir sorularına cevap aramaya çalıştık.

Genel olarak Merkezîyetçilik prensibi Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan itibaren var olmuş bir sistemdir. Ancak esasen I. Beyazıt ile başlamış ve II. Mehmet ile bütün kurumları ile yerleştirilmeye çalışılmıştır. II. Mahmut devrinde sonra da sıkı bir merkezîyet hareketi başlamıştır¹⁶⁶. Osmanlı Devleti'nde bu sistem klasik özellikleri ile on yedinci Yüzyıl başlarına kadar varlığını sürdürebilmiştir¹⁶⁷. Osmanlı Devleti'nde kuvvetler ayrılığı söz konusu değildir. Yasama, yürütme ve yargının başı Padişah'tır. Kendine rakip tanımayan Osmanlı Padişahı merkezi otoritesini güçlendirmek için bir takım yollara başvurmuştur ki bunlar merkezîyetçilik prensibinin uygulamadaki yansımalarıdır. Bu tedbirlerden biri, hukuki mahiyeti çok tartışmalı olan kardeş katli müessesidir. Biz kardeş katli uygulamasını, günümüz anlayışı ve insani telakkilerine açıkça aykırı

¹⁶³ KARAL, "Gülhane Hatt-ı ...", s. 598 vd.

¹⁶⁴ ARSEL İlhan, Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları, Ankara 1962, s. 21.

¹⁶⁵ MEYDAN LARUSSEU, c. 8, s. 639.

¹⁶⁶ ONAR, s. 592.

¹⁶⁷ YÜCEL, "Desantralizasyon...", s. 657-658.

olmakla birlikte her tarihsel olay gibi çağının şartlarına göre değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaya çalıştık. Sonuç olarak bu müessese ile merkeziyetçi yapı sağlanmış mıdır sorusuna ise çalışmamız boyunca ortaya koymaya çalıştığımız üzere evet cevabını verebildik. Merkezi otoriteyi kurmak için alınan tedbirlerden biri de kul sistemidir. Bu sistem ile kulların servetlerinin müsaderesinden hayatlarının bir emirle sona erdirilmesine kadar her şeyleri efendileri olan padişahın emrine bağlanmıştır. Padişahın şahsi köleleri üzerinde tasarrufta bulunabilmesi ve bu konuda kimseye karşı sorumlu olmaması merkezi yapıya rakip gücün ortaya çıkmasını engellemiştir. “Siyaseten katl”, İslam hükümdarının mutlak otoritesine dayanarak verdiği en ağır cezadır¹⁶⁸. Bu mutlak haklarına dayanarak padişahlar suç işlemedikleri halde “suç işleme tehlikesi” gördükleri kimseleri, çeşitli cezalara, bu arada ölüm cezasına çarptırmışlardır. Siyaseten katlin bu yönü, Osmanlı Devleti’nin merkeziyetçi karakterini yansıtmaktadır.

Osmanlı merkez örgütünde padişahın sonra önemli yerlere sahip olan iki müessese: Divan-ı Hümayun ve Vezir-i Azam’dır¹⁶⁹. Divan-ı Hümayun’un tüm üyelerinin Padişah tarafından seçilmesi, denetime tabi olması gibi hususlar merkeziyetçi bir yapının göstergeleridir. Osmanlı Devleti’nde Vezir-i Azamlık müessesesi, statü olarak çeşitli Padişahlar zamanında farklı durumlar arz etmiştir. Osmanlı Devleti’nin kuruluş dönemlerinden itibaren Vezir-i Azam giderek güçlenmiş, hatta bu makamı işgal eden güçlü Türk aileleri önemli nüfuz kazanarak merkeze rakip güç olarak ortaya çıkmıştır. Fatih ile beraber Vezir-i Azamlık makamına devşirme sistemi içinde yetişen Türk asıllı olmayan insanlar getirilmeye başlanmıştır. Böylelikle Padişah karşısında can ve mal güvenliğine sahip olmayan kul statüsündeki Vezir-i Azamlar, bu durumlarına tezat bir şekilde halka karşı Padişahın vekil-i mutlakı konumuna sahip olmuşlardır. II. Mahmut döneminde ise sultanın üstünlüğünü yeniden hakim kılmak ve merkezileşmeyi sağlamak için Bab-ı Ali’ye karşı bir mücadeleye girişilmiş, katiplik ve saray hizmetlerini düzenlenip, Vezir-i Azam’ın silahları elinden alınmıştır.¹⁷⁰

Eyalet ve Sancaklarda kurulan denetim sistemi ile merkeziyetçi yapı sağlanmıştır. Merkeziyetçilik ilkesinden sapma olarak gösterebileceğimiz özel statülü sancaklar bile bu ilke ile uyum sağlamıştır. Her biri merkeziyetçilik ilkesi açısından büyük öneme sahip olan bu müesseseler Osmanlı Devleti’nin yüzyıllar boyu merkezi hüviyetini korumasına yardımcı olmuştur.

Osmanlı Devleti’nin her döneminde şer’i hukuk yanında örfi hukuk söz konusu olmuştur. Örfi hukukun bir parçası olan kanunnameler özellikle Fatih, Kanuni gibi Padişahlar döneminde artmıştır. Bu kanunnamelerdeki merkeziyetçilik ilkesi ile alakalı hükümlere örnek olarak Osmanlı Devleti’nin merkeziyetçi yapısını yansıtan meratip sıralamasını gösteren Fatih’in Teşkilat Kanunnamesini

¹⁶⁸ MUMCU, “Siyaseten Katl...”, s. 1-2.

¹⁶⁹ MUMCU, “Siyaseten Katl...”, s. 33.

¹⁷⁰ AKYILMAZ, “Osmanlı Diplomasi Teşkilatı...”, s. 161.

verebiliriz. Merkeziyetçiyi yapıyı gösteren birtakım müessesler kanunnamelerde çok ayrıntılı düzenlenmiştir. Mesela tımar sistemi her padişah döneminde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Osmanlı'nın son dönemlerinde ise kanunnameler dışında bazı hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan ilki 1808 tarihinde Sultan II. Mahmut ile ayanlar arasında imzalanan Sened-i İttifak'tır. Bu belge ile Türk Anayasa Hukuku tarihinde ilk defa padişah, iktidarının dokunamayacağı sahaların olduğunu kabul etmiştir. Belge padişahın o zamana kadar mutlak olan egemenlik hakkını bazı alanlarda sınırlandırmakla birlikte, egemenliğin herhangi bir şahsa veya organa devri söz konusu değildir. 1839'da ilan edilen ve Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönem açan Gülhane Hattı Hümayunu Osmanlı Kamu Hukuku açısından bir Padişah buyruğudur. Tanzimat fermanı liberalizm akımının Osmanlı yönetici sınıfına ulaştığını gösteren bir "oto-limitasyon" belgesidir. Belge Müslim ve gayrimüslimler arasında kanun önünde eşitlik prensibini getirmiş; o güne kadar kendisine tanınan ceza verme hakkından padişah vazgeçmiştir. Merkeziyetçi yapıdan uzaklaşmayı gösteren bu yeniliklerin devamı niteliğindeki hükümler Islahat Fermanı ile tanınmıştır. Ancak bu belgede de Padişahın mutlak egemenliği ile ilgili bir sınırlama yoktur. Padişahın sahip olduğu mutlak egemenliğin sınırlanması yönündeki gelişmeler Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurulması ile yeni bir ivme kazanmış ve ilk kez Fransız İhtilalinin ürünü olan milli egemenlik kavramı Osmanlı Devleti'ne girmiştir¹⁷¹.

Sonuç olarak Merkeziyetçilik prensibi Osmanlı Devleti'nin klasik dönemine damgasını vurmuştur. Devlet'in son döneminde ise bu ilkedan kopmalar yaşanmış ve padişahın sarsılmaz otoritesinden büyük tavizler verilmiştir.

¹⁷¹ AKYILMAZ, "Osmanlı Devleti'nde Egemenlik...", s. 149 vd.